marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 14 sayı / issue: 3 kış / winter 2014

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

sahibi ve yazı işleri müdürü
owner and responsible manager
Abdülkadir Okumuşlar

editör
editor-in-chief
Doç. Dr. Fikret Karapınar

editörler kurulu
editorial board
Prof. Dr. Adem Şahin
Prof. Dr. Ahmet Çaycı
Prof. Dr. Ahmet Yaman
Prof. Dr. Cem Zorlu
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. F. Ahmet Polat
Prof. Dr. Hidayet Işık
Prof. Dr. Kamil Güneş
Prof. Dr. Mehmet Akgül
Prof. Dr. Muhammet Tasa
Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar
Prof. Dr. Seyit Bahçıvan

yardımcı editörler
co-editors
Yrd. Doç. Dr. Ali Dadan
Arş. Gör. Feyza Demir
Yrd. Doç. Dr. Hatice Doğan
Yrd. Doç. Dr. Mesut Kaya
Yrd. Doç. Dr. Necmettin Güney

Marife Dini Araştırmalar Dergisi ULAKBİM ve Akademia Sosyal Bilimler Indeksi (ASOS Index) tarafından taranmaktadır.

yazışma
contact address
Doç. Dr. Fikret Karapınar
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Meram Yeni Yol Cd.
42090 Meram - Konya / Türkiye
+90. 332. 323 82 50

kurumsal web adresi
official web address
www.marife.org

e – mail
editor@marife.org
editormarife@gmail.com

ISSN: 1303-0671

• *Marife Dini Araştırmalar Dergisi,* dini araştırmalar alanında hakemli bir dergidir. Nisan, Ağustos ve Aralık (Bahar, Yaz ve Kış) aylarında olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Dergi, Türkiye içinden ve dışından katkıda bulunanların bilimsel makale ve araştırma notlarını içerir. Gönderilen tüm makaleler hakem, danışma kurulu ve editörler kurulunun onayından geçerek yayımlanır.
• *MarifeTurkish Journal of Religious Studies* is a refereed periodical in the field of religious studies, published three times a year, in April, August and December (Spring, Summer and Winter). The journal contains a mixture of academic articles and reviews, from contributors both within and outside Turkey. All submitted articles are refereed.

iç düzen ve kapak
interior design and cover
Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar

kapak deseni
cover pattern
Selçuklu kapak içi

baskı & yönetim yeri
publishing & head office
sebat ofset matbaacılık
matbaacılar sitesi. 6. blok no: 2 Karatay
0332. 342 01 53 / KONYA / TÜRKİYE
KTB. S. No: 16198

Basım Tarihi: Aralık 2014
yıl / year: 14 sayı / issue: 3
kış / winter 2014 KONYA

İslam'ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü*

Reuven Firestone**
Prof. Dr., Hebrew Union University

Çev: Dr. Ertuğrul Döner
Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
edoner@cu.edu.tr

Çev: Ahmet Rıfat Geçioğlu
Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
agecioglu@cu.edu.tr

Peygamber Muhammed, M.S. 632 yılındaki vefatına kadar, İslam'ın Arabistan'daki başarısına tanıklık etmiştir. Bununla birlikte, başlangıçta doğduğu putperest şehir olan Mekke'deki Arapları İslam'a davetinde başarısız olmuştur. Şu bir gerçek ki Hz. Muhammed'in[1], peygamber(e özgü) faaliyetleri ve davranışları, doğduğu şehirde istenmeyen adam olarak ilan edilmesine yol açmıştır. 622 yılında şehirden zorla çıkmak zorunda bırakılmış ve Mekke'den, Yahudilerle birlikte Araplara özgü dinî gelenekleri uygulayan yerlilerin yaşadığı geniş bir tarımsal yerleşim

* Tercüme ettiğimiz Reuven Firestone'un "Jewish Culture in the Formative Period of Islam" adlı makalesi editörlüğünü David Biale'nin yaptığı 2002 yılında yayınlanan *Cultures of Jews: A New History* adlı kitabın yedinci bölümünde (s. 248-276) yer almaktadır.

** Reuven Firestone, Hebrew Union Üniversitesi'nde Orta Çağ Yahudilik ve İslam Dinleri Profesörüdür. Arap ve İslam çalışmaları üzerine New York Üniversitesi'nde doktora yapmıştır. Yazarın "Journeys in Holy Lands: The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis", "Jihad: The Origin of Holy War in Islam", "Jews, Christians, Muslims in Dialogue: A Practical Handbook", "An Introduction to Islam for Jews", "Who are the Real Chosen People: The Meaning of Chosenness in Judaism, Christianity, and Islam", "Holy War in Judaism: The Fall and Rise of a Controversial Idea", "Learned Ignorance: Intellectual Humility among Jews, Christians and Muslims" adıyla eserleri mevcuttur. Ayrıca "Children of Abraham: An Introduction to Judaism for Muslims" adlı eseri "Yahudiliği anlamak: İbrahim'in/Avraam'ın Çocukları" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

[1] Reuven Firestone, ilgili makalede Hz. Peygamber'den bahsettiği yerlerde sadece onun ismine yer vermiş, fakat biz saygı ifadesi olarak Hz. Muhammed'in adının zikredildiği yerlerde "Hz." ifadesini tercümeye eklemeyi uygun bulduk.

yeri olan Medine şehrine büyük hicreti gerçekleştirdikten hemen sonra da başarıyı yakalamıştır. Medine, İslam'ın kök saldığı bir yer olmuştur. Aynı zamanda bu şehir, Yahudi ve Müslümanlar, Yahudilik ve İslam arasındaki karmaşık ilişkilerin bir potada eriyip şekillenmesine hizmet etmiştir.

1. Haham Abdullah'ın İhtidası

Hz. Muhammed'in hayat hikayesini yazan Muhammed b. İshâk (ö. 150/767) tarafından Hz. Muhammed'in Medine'ye son gelişiyle ilgili bir hikaye anlatılır:[2]

> Bu, bilge bir haham[3] olan Abdullah b. Selâm'ın (ö. 43/663) hikayesidir. Yakınlarından birisi, onun İslam'a ihtidasından bahsetmiştir. Abdullah şöyle demiştir: Allah Rasulü'nden haberdar olduğumda, tasvirinden, adından ve ortaya çıktığı dönemden onun beklediğimiz peygamber olduğunu anladım. Buna çok sevindim; ama Allah Rasulü Medine'ye gelinceye kadar bunu kendime sakladım. Peygamber, Medine civarındaki Kuba'da, Amr b. Avfoğulları arasında kaldığı sırada, bir adam onun buraya geldiği haberini getirdi. Bu esnada ben hurma ağacının tepesinde çalışıyordum, halam Hâlide bint Hâris de ağaçların altında oturuyordu. Onun ulaştığı haberini aldığımda "Allahu Ekber!" diye bağırdım. Halam tekbir getirdiğimi duyduğunda bana şöyle dedi: "Aman Allah'ım! Eğer Musa b. İmrân (yani İncil'deki Musa – bkz. Mısır'dan Çıkış 6:20) sana gelmiş olsaydı bu kadar heyecanlanmazdın." Ben de şöyle cevap verdim: "Ah halacığım! Allah biliyor ki o, Musa b. İmrân'ın erkek kardeşidir ve aynı dine mensupturlar, o da aynı görev için gönderilmiştir." Halam haykırarak: "Ah sevgili yeğenim! O, bu zamanlarda gönderileceği söylenen peygamber mi?" diye sordu. "Evet!" dedim. O da şöyle karşılık verdi: "O halde önemli an geldi çattı." Hiç vakit kaybetmeden Allah Rasulü'nün yanına gittim ve Müslüman oldum. Daha sonra ailemin yanına döndüm, onlara da Müslüman olmalarını söyledim.
>
> Müslüman olduğumu Yahudilerden gizledim ve Allah Rasulü'nün yanına giderek ona şöyle dedim: "Ey Allah Rasulü! Yahudiler yalanlarla dolu bir millettir. Beni evine alıp onlardan gizleyecek misin? Eğer yapacaksan, o halde beni o Yahudilere sor, onlar ben Müslüman olmadan evvel, benim hakkımda ne düşündüklerini sana söylesinler. Çünkü (Müslüman olduğumu) duyup öğrenirlerse bana iftirada bulunacaklardır." Bunun üzerine Allah Rasulü beni bir odaya sakladı. (Bazı Yahudiler) geldiler ve konuşmaya başladılar. Hz. Peygamber onlara "Hüseyn b. Selâm nasıl biridir?" diye sordu. Onlar da "O, bizim üsta-

[2] Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut trs., I. 516-517; Alfred Guillaume, *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah*, Karachi: Oxford University Press, 1955, s. 241-242.

[3] *Habr*, âlim manasındadır. Arapça bir terim olan *habr*, basit bir şekilde, Bava Batra 75a'da zikredilen *haver* veya bilgili din adamı manasına gelen, Talmud'da geçen bir sıfatın Arapça söylenişidir.

dımız ve emirimizdir, bilge hahamımızdır." diyerek cevap verdiler. Sözlerini bitirdiklerinde gizlendiğim yerden çıkarak onlara şöyle dedim: "Ey Yahudiler! Allah'tan korkunuz ve O'nun tarafından gönderilen şeyi kabul ediniz. O, elinizdeki Tevrat'ta isim ve sıfatlarını yazılı olarak gördüğünüz Allah'ın Rasulü'dür. Ben şehadet ederim ki o, Allah'ın Rasulü'dür. Ben ona iman ediyorum, onun gerçek (peygamber) olduğunu ilan ediyorum ve onu(n peygamberliğini) tasdik ediyorum." Bu sözler üzerine onlar "Yalan söylüyorsun!" diyerek bana iftira attılar. Bunun üzerine ben de Allah Rasulü'ne "Size onların yalanlarla, hilekârlık ve vefasızlıkla dolu bir halk olduğunu söylememiş miydim?" dedim. Daha sonra kendimin ve ailemin Müslüman olduğumuzu ilan ettim. Ve halam Halide de iyi bir Müslüman oldu.

Doğruluğu şüpheli olan bu hikayenin, yukarıdaki gibi detaylı bir şekilde tasvirinin, herhangi bir tanığın doğrulaması olmaksızın kabul edilmesi mümkün olmasa da bu hikaye,[4] Yahudilerin yaşadıkları muhit ve İslam'ın ortaya çıktığı dönem hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bildiğimiz kadarıyla Yahudiler, bölge ekonomisine katkıda bulunan ve kendilerine *haver* denilen bilgin din adamlarına sahiptiler. Yahudiler, kadınları da dahil olmak üzere geniş aileleriyle bölgedeki tarım işleriyle uğraşmaktaydılar. Bizim hikayemiz, bu dönemdeki Arap Yahudilerinde olduğu gibi, Yahudi kadın ve erkeklerin Arap isimleri aldığını göstermektir. Muhtemelen Hüseyn, Abdullah'ın Müslüman olmadan evvelki "Yahudi" adıydı ve İslam'a geçenlerin yaygın olarak kullandığı "Allah'ın kulu" (*Abdullah*) lakabını almıştı. Abdullah'ın "Allah en büyüktür!" (*Allahu Ekber*) şeklindeki şaşkınlık ifadesinin, İslam'ın sonraki dönemlerinde kullanılmaya başlanması kuvvetle muhtemel olmasına rağmen, Arapça konuşan Yahudilerin, sonraki yüzyıllarda olduğu gibi, bahsi geçen bu erken dönemde de Tanrılarından *Allah* diye söz etmeleri ihtimaller arasındadır. Mesela Geonik dönemin (M.S. 6 ile 11. yüzyıllar arası) en parlak âlimi olan ünlü Sadiya Gion (ö. 942), Arapça tercümesinde Tanrı'dan devamlı olarak *Allah* diye bahsetmiştir. Ve belki de burada en çok dikkat çeken husus –aşağıda daha açık bir halde geleceği üzere- Arap Yahudilerin gelecek olan bir "peygamber"den bahsetmeleri, bazılarının, Kitab-ı Mukaddes yorumlarından yola çıkarak, onun geleceği saati bile tahmin etmeleridir.

Abdullah b. Selâm'ın İslam dinine geçişine dair bu meşhur hikaye, erken dönem İslam kaynaklarında Hz. Muhammed ve onun Yahudilerle etkileşimine dair aktarılan birçok hikayede olduğu üzere nesnel bir tarihi veri sunmak yerine, edebî bir kompozisyon, bir masal veya efsane değeri taşımaktadır. Özel bir olayın/durumun gerçekçi bir rivayetini açıklamak yerine sözde bir anlatımına sahip

[4] Onun sert tartışma doğası, doğrudan doğruya konunun tarihi gerçekliğine ilişkin uyarıyı öne sürmeyi gerektirir. A. J. Wensick, *Muhammad and the Jews of Medina*, Berlin 1982; Reuven Firestone, "The Failure of a Jewish Program of Public Satire in the Squares of Medina", *Judaism*, Winter 1997, s. 438-452; W. Montgomery Watt, "The Condemnation of the Jews of Banû Qurayzah", *Muslim World 42*, 1952, s. 160-171; Gordon Newby, "The Sirah as a Source for Arabian Jewish History: Problems and Perspectives", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam 7*, 1986, s. 121-138.

bu ve benzer anlatımlar erken dönem Arapça kaynaklarda ustaca ve ince ayrıntılarla aktarılmış detaylı tarihi ve kültürel bilgiler içermektedir. Bu bilgiler, diğer birçok erken dönem Arap kaynakları ve referanslarında da fazla göze çarpmayan, çok küçük farklılıklarla tekrar edilmektedir. Bu nedenle erken dönem Arap kaynaklarının bu niteliği, içerdikleri bilginin tarihi gerçekliğine ihtiyatlı bir güven duygusuyla yaklaşmaya olanak tanımaktadır.

Bizim hikayemiz, diğer birçok hikayede olduğu üzere, İslam'ın zuhuru sırasında yarımadanın kıdemli sakinleri olarak Arap yarımadasında Arap kültür ve medeniyetine entegre olmuş Yahudilerin yaşadığını göstermektir. Burada hem Yahudilerin hem de Arap Yahudilerin, sosyal faaliyet ve davranışlarını yerel Arap paradigmalarına göre düzenledikleri görülmektedir. Ayrıca Yahudileri diğer Arabistan yerleşimcilerinden kesin sınırlamalarla ayırmak kolay değildir. Çünkü onlar, kendi Yahudi kabilelerinde yaşamakla birlikte, aynı zamanda kaynaklarda özellikle Yahudi olarak adı geçmeyen kabilelerin de üyesiydiler. Dahası Arap Yahudileri, birçoğu kendini, aslen Kitab-ı Mukaddes'teki İsmail'in soyundan geldiğini düşünen yerli Araplardan fiziksel olarak da farklı görünmüyordu.[5] Arapça kaynaklarda "Yahudi" (Yahudiyya) gibi bir kısım Yahudi lehçelerinin varlığına dair birtakım deliller bulunmasına rağmen, Yahudiler kendi aralarında Arapça konuşmaktaydılar. Belki de ortaçağ Alman Yahudi lehçesinde Alman İbranicesinin rolüne benzer şekilde Arapça Yahudi lehçesinden söz edilebilir. Aslında 6. ve 7. yüzyılda Arap-Yahudiler yerel kültürle ekonomik, etnik ve bölgesel olarak o kadar kaynaşmışlardır ki, kültürel ve etnik olarak onları Arap kabul etmek mümkündür; tıpkı Babil Aramicesi konuşan ve yöresel kültürle entegre olan Babilî diye tanımlanan Babil Yahudileri gibi.

Yahudilerin dil, birtakım alışkanlıklar ve kullandıkları isimlerle Arap kültürünün etkisinde kalmalarının yanı sıra, onlar da Yahudi kültüründen birtakım parçaların Arap kültürü içerisine nüfuz etmesine sebep olmuşlardır. İslam öncesi eski Arap tanrıları içerisinde ulu bir tanrı için kullanılan *er-Rahmân* terimi Babil Talmudu'nda iki yüz elliden fazla kez kullanılan Aramice'deki *Rahmânâ* kelimesi ile eşdeğerdir. Hıristiyan toplulukların da bir şekilde Arabistan'a gelmeleri sebebiyle, Aramice'den ve Hıristiyan dinî terminolojisinden türeyen birçok dinî ve kültürel kavram İslam dininin bir parçası olmuştur.[6]

Bu ve benzeri örnekler takip edildiğinde görülecektir ki, Yahudilerle Araplar ve Yahudilerle Müslümanlar arasında çift yönlü bir kültürel ve dini etkileşim söz

[5] Klasik Arap soy ağacına göre, "Gerçek Araplar/*al-'Arab al-'âriba*"ın nesli tükenmiş iken, "Araplaşmış Araplar/*al-'Arab al-musta'riba*" Arabistan yarımadasına göç sonrası Arap kültürü ve dilini özümseyen yöreye özgü olmayan kabilelerden türemiştir. G. Rentz, "Djazirat al-'Arab", *Encyclopaedia of Islam*, ikinci baskı, I. 543-546. Muhammed'in de içlerinde bulunduğu Kureyş kabilesi de dahil çağdaş birçok Arap kabilesi, İbrahim'in Arabistan'a getirdiği, ataları İsmail'in izlerini taşır. (Yaratılış bölüm 21).

[6] Bu terimlerin birçoğu İslam içerisine girmiştir. Kur'an'da bulunan yabancı dinî kelimelerin bir listesi için Arthur Jeffrey'in, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda, Hindistan 1938, adlı eserine bakınız. Aynı zamanda bu dönemde Arabistan'da Hıristiyan gruplar yaşamıştır ve onlar aynı şekilde İslam'ın zuhuru sırasında kültürel ve dinî terminolojiye katkıda bulunmuşlardır. Spencer Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, London 1979.

konusudur, ne var ki İslam öncesi dönemde bu çift yönlü oluşuma rağmen, büyük çoğunluğu çok tanrılı olan bu bölgede Yahudiler tek tanrılı bir yapıya sahip olarak bilinir. Ayrıca İsrail toprakları, Babil ve Yunanlaşmış bölgelerde Yahudi uygulama ve rivayetleri tam olarak belirlenememiştir. Kaynaklar dini inanç ve uygulamaları sebebiyle Arap Yahudilerle İslam öncesi Arapları açık bir şekilde birbirinden ayırmaktadır. Bununla beraber Arap-Yahudilerle hala gizemini koruyan İslam öncesi tek tanrı inancı *Haniflik* arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Hz. Muhammed okuduğu, naklettiği Kur'an vahyi karşısında -ilahi iradeyle- Arabistan Yahudilerinin kolay bir şekilde Müslüman olacaklarını umdu. Arap Yahudilerin bunu kabule yanaşmaması Hz. Muhammed'i şaşırttı. Çünkü Medine döneminin ilk evresinde kendisinin anlattığı din, yerel Arap çok tanrılı dinî inançlarının aksine, Yahudilikteki tek tanrı inancıyla hemen hemen benzer özelliklere sahipti. Aslında erken dönem İslam'ın hikayesi büyük oranda Allah kelamını ve özellikle İslam'ı kabul etmeye gönüllü olmayan Arap Yahudilerininkini içine alan dünya gerçekleri arasındaki gerilim tarafından sürekli bir teste tabi tutulmuş yeni filizlenen bir kimliğin hikayesidir. Arabistan'da İslam öncesi ve İslam'ın ilk yıllarında Arap Yahudiler ve diğer Araplar arasında muğlak birtakım dini ve kültürel sınırlar sebebiyle Yahudiler ve Araplar arasında gerilime dayalı bir ilişkinin tesis edildiği söylenebilir. Bu gerilimler İslam topraklarında yaşayan Yahudilerin kültürel tarihini yazarken merkeze konulması gereken noktalardır.

2. Önce Arap Fetihleri, Sonra İslamlaştırma

Daha önce belirtildiği üzere Hz. Muhammed başlangıçta Mekke'de başarısızlığa uğradı, fakat Medine'de parıltılı bir başarıya ulaştı ve bu başarısı 632'deki vefatından önce memleketinde ve Arabistan'ın çoğu bölgesine yayıldı. Bu ilk başarıları, ölümünden sonraki yüzyılda gerçekleşen ve dünyanın şaşkınlıkla izlediği parlak ve sıra dışı askeri zaferler izledi. Bilinmeyen bir çöl bölgesinde yükselen, fiziki olarak Bizans ve Persler gibi dünya imparatorluklarının yanında fakat medeniyet seviyeleri bu imparatorlukların ışık-yılı gerisinde olan Araplar, on yıl içerisinde her ikisini de aşacaktı. 634 yılında Bizans'ın Ecnadeyn'de ilk yenilgisi, 643 yılında İskenderiye ve 644 yılında son büyük Pers şehirlerinin düşmesi ile Araplar kendilerini dünya uygarlığının merkezini yönetir halde buldular. Şam, Kudüs, Kayseriye, Edessa, Pers başkenti Medayin ve sonra doğu yönünde Hindistan'a, İskenderiye ve Mısır'dan (Mısır Babili) batıya doğru kuzey Afrika boyunca ve nihayetinde Arabistan'dan kuzeye İstanbul kapılarına kadar…

Bunlar Arapların fetihleri idi. Çünkü İslam dini bir uygarlık olarak ilk fetihleri esnasında hala oluşum halindeydi, İslam'ın ilk fatihlerinin ne bildiği ve neye inandığı halen belirsizliğini korumaktadır. Çok geçmeden, muzaffer Arapların bütün dünyadaki seçkin dinî uygarlıkları sonsuza kadar değiştirecek yeni bir din temsil edeceği tüm dünya tarafından öğrenilecekti; fakat ilk fetihler, içerisinde Arap müminlerin dışında Hz. Muhammed'in takipçileri, putperestler, hatta Arap

Yahudi ve Hıristiyanların da yer aldığı Arap fetihleriydi.[7] Gelişmekte olan İslam, sonraki milenyumda dünya tarihine hakim olacak enerji ve büyük halk hareketlerinin güçlü motivasyonlarından birisi olabilirdi, ancak İslam büyük Arap yayılması sırasında hala oluşum sürecindeydi. Örneğin Kur'an, Orta Doğunun büyük kısmının Araplar tarafından fethedilmesinin hemen ardından Hz. Muhammed'in ölümü sonrasında 12 yıl boyunca halife konumuna yükselen Osman'ın halifeliğine kadar (644-656) "toplanmış" ya da "mushaflaşmış" değildi.[8] Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki yüzyıl boyunca ve sonrasında ne İslam hukuku ve geleneğinin büyük bir incelemesi oluşturulmuş, ne de teolojiler sistemleştirilmişti. İslam sıkışık kozasından görkemiyle ortaya çıkan kelebek gibi gelişme sürecindeydi, imparatorluğun yaşamını sürdürebilmesi ve kozasından kurtulması için genişleyen damarlar boyunca akan yaşam sıvılarının gerekli enerji ve besinleri getirmesi zaman alabilirdi.

3. Kadim Yahudilerin Arabistan'a Girişi

Açıkça söylemek gerekirse Yahudilerin Arap yarımadasına ne zaman geldikleri bir muamma olarak gizemini sürdürmektedir. Mısır'dan çıkışı anlatan Arap efsanesine göre Musa, bölgede yaşayan Amâlikalılarla mücadele sebebiyle Arabistan'a askeri kuvvetlerini göndermiştir. 10. yüzyılda kaleme alınan *Kitâbu'l-Eğâni*'ye göre, İsrail askerleri düşmanlarını yok etmiş ve bölgenin batı-merkezi olarak bilinen Hicaz'a, Mekke ve Medine gibi iki önemli şehre yerleşmişlerdir. Diğer birtakım efsanelere göre -benzer bir senaryo ile- Yahudilerin bölgeye hicret etmesi Roma zulmü sonrası gerçekleşmiştir. Yahudi topluluklar sadece Hicaz'da çöl ortasındaki sulak ve bitek şehirlere yerleşmekle kalmamış aynı zamanda şimdilerde modern Yemen devleti sınırları içerisindeki güney bölgesinde de iskan etmişlerdir. Yemenli Yahudiler kökenlerini meşhur Kral Süleyman ve Sebe melikesi hikayesine dayandırmaktadır. Bu geleneğe göre melike kendi topraklarına -ki Yemen bölgesi o gün Sebe olarak isimlendirilirdi- Süleyman'la evliliğinden doğan çocuğu ile dönmüştür. Kral Süleyman, oğlunun iyi bir eğitim alması için Yemen'e yerleşmek üzere Yahudileri yollamıştır.

Arap bölgesindeki Yahudi toplulukların kökenini belirlemek mümkün olmamakla birlikte, 571 yılında, Arap coğrafyasının önemli parçalarından biri olan Hz. Muhammed'in doğduğu yıllarda, Abdullah b. Selâm'ın hikayesini biliyor olmamız konumuz açısından oldukça önemlidir. Hz. Muhammed'in doğumundan kısa bir süre öncesine kadar Medine Yahudileri bölgenin baskın topluluğuydu. Medine ve bugün Ürdün sınırları içerisindeki Nebâtîlerin merkezi Petra arasında bulunan

[7] S. D. Goitein, "Jewish Issues in Kitab Ansâb al-Ashrâf of al-Balâdhurî", (İbranice), *Zion 1*, 1936, s. 76.

[8] Güvenilir bir metin oluşturmada -(ayetlerin) ilk halife Ebu Bekir'in idaresinde toplanması gibi- daha erken girişimler gerçekleşebilirdi. Ama bu toplama işi Hz. Osman'ın idaresinde bile kesinlik kazanmamıştı. Arap dilinin imlasının basit yapısı ve çeşitli kıraatler veya kelimelerin farklı şekillerdeki telaffuzu Müslümanları rahatsız etmeye devam etti. Bazı modern dönem ilim adamları ayetleri toplamanın geleneksel değerini ve Kur'an'ın tamamıyla kutsallaştırılmasını sorgulamışlardır. Geleneksel İslamî görüşün, küçük eleştirilerle birlikte bir özeti için bakınız. Richard Bell; W. Montgomery Watt, *Introduction to the Qur'ân*, Edinburg 1970.

Teyma'da, Yahudilerin, Yahudi olmayan Arap kabileler arasında önemli bir güce sahip oldukları ve bu kabilelerin Yahudiliği benimsediği anlatılmıştır.

6. ve 7. yüzyıllarda Yahudiler Arap kültürüne o denli entegre edildiler ki, kaynaklarda kendileri hakkında herhangi bir şey belirtilmediği sürece bir kişinin Yahudi olup olmadığını belirlemek zordur. Yahudiler, Arap isimleri alma ve Arap kültürel uygulamalarını benimseme eğilimindeydiler. 6. yüzyılın ortasında yaşamış meşhur bir şair Samuel b. Âdiyâ bunun tipik bir örneğidir. Samaw'al ismi Samuel'in Araplaştırılmıştır halidir, fakat babasının adı tamamen bir Arap ismidir. Bazı ilim adamları, bu dönemde diğer birçok Yahudi'nin benzer bir şekilde Arapça adlar aldıkları görünse de, Samuel'in sadece annesinin Yahudi olduğunu varsaymışlardır. Samuel'in İslam öncesi bir Arap şairi olarak şöhret bulması, onun Arap uygarlığına derin bir şekilde entegre olduğunu gösterir. Zira bu antik sanat formu (şiir) yerli Arap kültürünün en muhteşem biçimidir. Fakat ona atfedilen şiirlerle ilgili tartışmalar da söz konusudur. Yahudilikten esinlenmiş birtakım malzemeler içeren bu şiirler, bazı ilim adamları tarafından gerçek bulunmamıştır. Yahudilik temeli bulunmayan diğer şiirlerinin, Samuel'in kendisi tarafından kaleme alınmış olmasını daha muhtemel kılmaktadır. Gelenek onu büyük oranda Yahudilikle bağdaştırmış olmakla birlikte, onun erkek torunu Hz. Muhammed'in peygamber olarak ortaya çıkmasından sonra İslam'a geçmiştir.

Samuel'in büyük ünü, şiirleri yerine meşhur sadakatiyle gerçekleşmiştir. Onun mutlak sadakat efsanesi bir Arap atasözünde şöyle geçmektedir: "Samuel'den daha sadık". Hikayede anlatıldığına göre, İslam öncesi dönemin büyük şairlerinden biri ve son Kinde kralının en küçük oğlu olan İmruü'l-Kays (ö. 540 dolayları), bir maceraperest olarak huzursuz bir hayat sürdü. Onun maceraları arasında babasına düzenlenen suikastın öcünü alma da vardır. İmruü'l-Kays müttefiklerini kaybetti ve beraberinde bulunanlara sığınak aramak amacıyla Ablag adında ünlü ve aşılmaz bir kalede yaşayan Samuel'in misafirperverliğine sığındı. Samuel ona Bizans İmparatorunun yanına gitmesini tavsiye etti. İmruü'l-Kays, Samuel'den yolculuğu esnasında kız kardeşini, babadan kalma mirasını, değerli ve ünlü aile zırhını korumasını istedi, ki Samuel de bunu kabul etti. Düşmanları İmruü'l-Kays'ın zırhının Samuel'in koruması altında olduğunu öğrenince büyük bir orduyla sarayı kuşattı. Samuel, İmruü'l-Kays'a dair herhangi bir şeyi onun düşmanlarına vermeyi reddetti. Hatta onlar Samuel'in oğlunu esir alıp öldürmekle tehdit ettiler. Gözleri önünde kendi oğlunun öldürülmesine tanık olmasına karşın Samuel, İmruü'l-Kays'ın güvenine halel getirmeme konusunda ısrarlı davrandı. Muhasaracılar amaçlarını gerçekleştiremeden en sonunda geri çekildiler ve Samuel'in sadakati efsaneleşti.

Bu tarihi efsaneye şüpheyle yaklaşılır olmasına rağmen, bu efsane İslam'ın zuhurundan önceki zamana dair kültürel bilgiler içermesi açısından oldukça önemlidir. Konukseverlik, sadakat, ihanet, zırh kullanımı, kaleler, siyasi ittifaklar, intikam gibi dönemi temsil eden birtakım bilgiler sunmaktadır. İslam öncesi Arabistan toplumuna Yahudilerin bu derece entegre olduğu göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir efsanenin merkezinde Yahudi bir kimsenin bulunuyor olması, şaşırtıcı değildir.

Nasıl ki İslam'ın zuhurundan önce Yahudiler Arap kültürünü özümsemiş ve benimsemişlerse, aynı zamanda Yahudiler de Arabistan yerel kültürü içerisine Yahudi ve Kitab-ı Mukaddes kültürünü aşılamışlardır. "Yahudilik" ve "Araplık" arasındaki belirsiz sınırlar her iki yönde de kültür etkileşimi(ni) durdurmaya yetmedi. Kitab-ı Mukaddes merkezli birtakım efsane, fikir ve şahsiyetler İslam öncesi Arabistan'a nüfuz eden Yahudi kültürü karışımının derin örnekleridir. Bölgede yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar arasında dolaşan Kitab-ı Mukaddes'e dayalı hikayeler, doğal ve rahat bir şekilde Kitab-ı Mukaddes'e aşina olmayan komşuları arasında yayıldı. Ticaret fuarlarında, aşiret ve bölgesel toplantılarda ve kutlamalarda tekrar tekrar anlatılan bu hikayelerin büyük çoğunluğu Kitab-ı Mukaddes metinlerinin sözlü Midraşik yorumlarından neşet etmekteydi. Bu hikayeler kişisel anlatımlarla özel bağlamlara uygun bir şekilde gelişmiş, kişiden kişiye, bir yerden başka bir yere nakledilmiş, böylece yerel geleneklere uygun formlar haline dönüşmüştür. Bu hikayelerin büyük çoğunluğu, onları nakleden Yahudi ve Hıristiyanlar gibi, "Araplaşmış" ve yerel bölge ve halk bilgisi gelenekleri ile birbirine katışmıştır. Sonuç olarak eşsiz Arap efsaneleri hem yerel geleneği hem de Kitab-ı Mukaddes merkezli anlatımları yansıtmaya başlamıştır. Ayrıca bu anlatıların bazıları İslam dini medeniyeti içerisinde özümsenmiş, ayrıca İslamlaşmış bazı malzemeler tekrar Yahudi edebi metinleri içerisinde kendine yer bulmuştur.

4. Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i Ziyareti Kıssası

"Araplaştırma"ya dair tipik bir örnek, hem Yahudi hem de İslam kültüründe yer alan Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i ziyareti hikayesidir. Tekvin 21'de, Hacer ve İsmail, İbrahim kabilesinden uzaklaştırılmış ve çölde tek başına, savunmasız kalmışlardır. Konukseverliği ve yabancıları himayesiyle bilinen bir Yahudi aile reisine yakıştırılamayacak böylesi bir davranış birçok Midraş'a ve Kitab-ı Mukaddes'in zor metinlerini anlaşılır kılmaya çalışan betimleyici yorumlara ilham kaynağı oldu. Tekvin 21'in Midraşik yorumsal okumasına göre İbrahim gerçekten kendi oğlunu terk etmemiş, onun hayatının devamını ve refahını sağlamak için düzenli olarak onu ziyaret etmiştir.[9]

> İsmail, Faran çölünde yaşadı (Yaratılış 21:21). Arvot Moav'dan/Cürhüm kabilesinden 'Ayefa'[10] adında bir bayanla evlendi. Üç yıl sonra İbrahim, oğlu İsmail'i görmek istedi ve Sara'ya İsmail'in oturduğu yere vardığında devesinden inmeyeceğine dair yemin etti. Öğle vakti şehre ulaşan İbrahim, İsmail'in eşiyle karşılaştı. İbrahim, "İsmail nerede?" diye sordu. İsmail'in eşi, İsmail ve annesinin çöldeki

[9] Burada yeniden çoğaltılmış en eski ve tam hikaye *Pirgery Rabbi Elizar* (David Luria'nın yorumuyla Varşova baskısı) 30. bölümde bulunmaktadır. Bu çalışma İslam'ın ortaya çıkmasından sonra kaleme alınmıştır ve İslam'dan etkiler içermektedir. Fakat bu etki genellikle İslam öncesi malzemelerden meydana gelmiştir. *Pirke De Rabbi Eliezer* adıyla İngilizce bir tercümesi Gerald Friedlander tarafından yapılmıştır (London 1916, (yeni baskısı) New York 1981) s. 218-219. Daha ayrıntılı bir açıklama daha sonraları *Sefer Ha Yashar*'da bulunabilir (Tel Aviv 1980) s. 55-56.

[10] *Targum Pseudo-Yonatan*'da (Yaratılış 21:21) "Adisha" geçmektedir.

ağaçlardan meyve toplamaya gittiklerini söyledi. İbrahim, "Çöl yolculuğundan bitkin düşen nefsim için biraz ekmek ve su ver." dedi.[11] Eşi, "Ekmek ve su yok!" diye cevap verdi. İbrahim, "İsmail eve döndüğünde, Kenan topraklarından kendisini yaşlı bir kimsenin görmeye geldiğini ve evinin eşiğini değiştirmesi gerektiğini söylemesini" istedi. İsmail eve döndüğünde eşi, İbrahim'in kendisine dediklerini bir bir anlattı. Daha sonra İsmail, eşinden boşandı ve annesi babasının evinden Fatıma[12] isminde bir eş gönderdi ve İsmail onunla evlendi.

Üç yıl sonra İbrahim, oğlu İsmail'i görmek istedi ve Sara'ya İsmail'in oturduğu yere vardığında devesinden inmeyeceğine dair yemin etti. Öğle vakti şehre ulaşan İbrahim, İsmail'in eşiyle karşılaştı. İbrahim, "İsmail nerede?" diye sordu. İsmail'in eşi, İsmail ve annesinin çöldeki meyve ağaçlarından toplamaya gittiklerini söyledi. İbrahim ona, "Çöl yolculuğundan yorulan nefsim için biraz ekmek ve su ver." dedi. İsmail'in eşi ekmek ve su getirdi ve onları İbrahim'e verdi. İbrahim durdu, oğluna dua etti. İsmail'in evi bereketle ve tüm güzel şeylerle doldu. İsmail eve döndüğünde eşi, İbrahim'in kendisine dediklerini bir bir anlattı. Mezmurlar 103:13'te geçtiği üzere şöyle denildi: "Bir baba çocuklarına nasıl sevecen davranırsa" şeklinde zikredildiği üzere, İsmail, babası tarafından kendisine sunulan merhametin/duanın farkına vardı.[13]

Bu kıssa, İbrahim'in, eti ve kanı kendinden olan oğlu İsmail'i çölün acımasız talihiyle (Yaratılış 21) baş başa bırakmak istememesini, oğlunun yaşama becerisi ve soyu hakkında bilgi sahibi olma isteğini göstermektedir. İsmail'in evinin eşiği İsmail'in eşini sembolize etmektedir. Birçok kavmin atası olan İbrahim (Yaratılış 17:5), İsmail'in eşi hikayesinde anlatıldığı üzere Arap aile yapısının başı konumundaki kadının önemini vurgulamıştır. Hz. Muhammed'in eşleri veya kızlarından birinin adının zikredilmesi İsmail'in eşlerinin isimleri noktasında açık bir şekilde İslam'ın etkisini göstermektedir. Müslüman isimleri hikayenin İslamî kökenini ispat etmemekle birlikte, bu hikaye çölde kendi ailesini terk ettiği için eleştiriyle karşılaşması muhtemel olan İbrahim'in durumunu korumak için Midraş'ta oldukça iyi bir şekilde sunulmuş Yahudi bağlantısını ortaya koymaktadır.

İsmail'in Araplarla Rabbinik olduğu kadar Kitab-ı Mukaddes bağlantılı ilişkisi sebebiyle, metinde bedevi hayat tarzı, tarım ve deve gütme gibi birtakım motiflerle birleştirilerek geniş bir anlatımla ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu, Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümündeki İbrahim karakteri ile İsmail vasıtasıyla tasvir edilen bedevi hayat arasındaki yakınlığı itiraf eden klasik Arap yaşam tarzıyla kesişen bir Yahudi hikayesi olarak hizmet eder. Böyle bir yakınlık Bereketli Hilal boyunca ya-

[11] Kelimelerdeki iki anlamlı not, 'ayefâ nefsî (nefsim bitkindir) 'Ayefa ismiyle ilişkilidir.

[12] *Targum Pseudo-Yonatan*'da geçen Fatıma, Muhammed'in kızının adıdır.

[13] Bu hikayenin devamında, İbrahim'in, Sara'nın vefatı sonrası Hacer'i geri götürmesi ona olan sevgisinin devam ettiğini göstermektedir. Rashi'ye kadar ki Targumlardaki geleneksel yorumlar, Yaratılış 25:1'de geçen İbrahim'in eşi Ketura'nın, Hacer'den başkası olmadığını ileri sürer.

şayan Yahudiler için de bilinmedik bir durum değildir. Böylece bu, Yaratılış'taki İbrahim karakteri ile İsmail tarafından ortaya konulan klasik bedevi yaşam tarzı arasındaki yakınlığı kabul etmekle bir Yahudi hikayesinin klasik Arap yaşamıyla kesişmesi olarak işlev görmektedir. Böyle bir yakınlık Bereketli Hilal civarında yaşayan Yahudiler arasında ortadan kaldırılmadı: Antik uygarlıktan Arap kabileleri dönemine kadar, deve güden göçebelerin göçleri ve baskınlarının Arapları Arap yarımadasını kuşatan tarım alanlarına düzenli bir şekilde yerleştirmesine neden oldu.

Günümüze kadar gelen Yahudi Arap etkileşimi göz önüne alındığında bu hikayenin Arapça versiyonu ile Yahudi versiyonu arasındaki benzerlik şaşırtıcı değildir. Bunları belirtmeden önce, İslam öncesi hiçbir Arapça kaynağın orijinal formunda korunmadığı belirtilmelidir. Ölü deniz tomarları ve erken dönem Hıristiyan papirüslerinde Kadim Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın varlığına dair elimizde el yazmaları yoktur. Bizler ancak, ulaşabildiğimiz kadarıyla İslam öncesi edebiyatı formları ve yazılı tarih bilgisinden hareketle bir tahminde bulunabiliriz. Bizim, şiirsel eski hikayeler ve nesep kaynaklı bilgilerden hareketle İslam öncesi Arabistan hakkında açıklamaya çalıştığımız veya yansıttığımız şeyler, ancak daha sonraki süreçte Müslümanlar tarafından kayda alınan bilgilerden elde edilebilir ve bu sebeple de bu metinlerde ciddi anlamda Müslümanlık etkisi söz konusudur. İbrahim'in İsmail'i ziyaretine dair Arapça tercümeler istisna değildir. Onlar, kültürlerin sürekli bir şekilde kaynaştığını özetlemektedir.

Bu hikayenin birçok İslami kaynakta[14] bulunan Arapça versiyonlarında, İbrahim oğlunu ziyaret etme ihtiyacı hisseder ve Sara'ya orada kalmayacağına dair söz verir. İbrahim İsmail'in evine varır, orada misafirperver olmayan bir eşle karşılaşır ve İsmail için evinin eşiğini değiştirmesine dair şifreli bir mesaj bırakır. İsmail durumu anlar ve eşini boşar, İbrahim'in daha sonraki ziyaretinde onu memnun edecek misafirperver bir eşle nikahlanır. Hikaye, Arabistan çevresinden kesitler sunmaktadır. Bu hikayede İsmail'in hanımlarının nesep ve isimleri yerel kabile geleneklerinden gelmektedir, örneğin onlar Hz. Muhammed'in eşi ve kızının isimleri değildir. İyi olan eşin İbrahim'e ikramda bulunduğunda, ikram edilen azık çöl yiyeceğidir ve İbrahim onlara duada bulunmuştur. Buradan çıkarılacak anlam Mekke'nin ıssız dağlık yerleşim bölgesinin tarıma elverişsiz oluşudur. Bu sebeple İbrahim, vaha sakinleri yerine kırsal göçebe yiyeceği için dua etmiştir. Arapça anlatımdan İsmail'in Mekke'de yaşadığı kabul edilmektedir. Ortaçağ Arap coğrafyacılarının kaydettiklerine göre Arapça karşılığı Yaratılış 21:21'de geçtiği üzere İbranice *Paran* olan bu yer Mekke dağlarına karşılık gelmektedir.[15]

İsmail'in Mekke ile ilişkisine dair (Arapça) genişletilmiş bir şekilde ifade edilen İbrahim'in çok sevdiği oğlunu üçüncü ve son kez ziyareti hikayesi hiçbir Yahudi

[14] Reuven Firestone, *Journeys in Holy Lands: The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis*, Albany, N. Y., 1990, s. 76-82; Aviva Schussman, "Abraham's Visits to Ishmael-The Jewish Origin and Orientation" (Hebrew), *Tarbiz 49*, 1980, s. 325-345.

[15] Yakût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1990, IV. 255.

kaynakta yer almaz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *es-Sahîh*[16] adlı eserinde konu şöyle devam etmektedir:

> Hz. İsmail bir gün Zemzem suyunun yakınında bir ağaç altına oturmuş okunun bakımını yapıyordu.[17] Uzaktan bir kimsenin o tarafa doğru gelmekte olduğunu gördü. Gelen şahıs, babası Hz. İbrahim'di. Hz. İsmail, babası yanına yaklaşır yaklaşmaz oturduğu yerden kalktı ve onu saygı ve hürmetle karşıladı. Uzun zamandır birbirlerine hasret kalan baba-oğul sarmaş dolaş oldular. Hz. İbrahim oğlunun gözlerinden öpüyor, hasretini gidermeye çalışıyordu. Nihayet hisler sükûnet bulunca, babası oğluna "Ey İsmail! Allah bana büyük bir iş emretti." dedi. Hz. İsmail "Babacığım, Rabbin ne emrettiyse yerine getir." diye karşılık verdi. Hz. İbrahim "Bu işte senin de yardım etmen gerekecek." dedi. Hz. İsmail bu habere sevindi. "Babacığım, ben sana her cihetle yardım ederim. Bu kutsi hizmette benim de yardımım olursa, benim için şereftir." dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim oğluna, yapacakları işin ne olduğunu açıkladı. "Oğlum İsmail! Allah, şurada bir ev, bir mabet yapmamızı emretti." Hz. İbrahim bunu derken, şimdi Kabe'nin bulunduğu yeri işaret ediyordu. Hz. İbrahim ile İsmail, işaret edilen yerde, Kabe'nin inşasına başladılar. Hz. İsmail taş getiriyor, İbrahim de duvarı örüyordu. İnşaat iyice yükselip Hz. İbrahim'in boyu duvara taş yerleştirmeye kâfi gelmemeye başlayınca, bu duruma baba-oğul birlikte bir çare düşündüler. Hz. İsmail, merdiven vazifesi görmek üzere yüksekçe ve uzunca bir taş bulup getirdi. Hz. İbrahim, bu taşın üzerine çıkarak çalışmaya devam etti. İbrahim ve İsmail Kabe'nin temellerini yükseltirken şöyle dua ettiler: "Rabbimiz! Bizden yaptığımız bu şeyi kabul et. Şüphe yok ki her şeyi duyan ve bilen Sensin." (Bakara 2/127)

İbrahim'in seyahati hikayesi oldukça dikkat çekicidir. Kutsal metin merkezli Yahudi hikayesi, sözlü anlatım yoluyla Arabîleşmiş bir anlatıma bürünmüştür. Burada, bir Yahudi kıssasısın birçok nakledici tarafından yerel motiflerle birleştirilerek devam ettirildiği gözden kaçırılmamalıdır. Gel gör ki, Arap kültürü içine Yahudi detaylarıyla kuşatılmış şeylerin taşındığını söylemek mümkündür. Bu da, Arap Yahudiler, Hıristiyanlar ve Putperestler için yerel geleneklere anlam kazandıran bir kıssaya dönüşmüştür.

İbrahim İncil'de kutsal yerlerin kurucusu ve bir gezgin olarak bilinir. Keldânîlerin Ur şehrinden Kuzey Mezapotamya'da Harran'a ve Harran'dan da Kenan topraklarına seyahat etmiştir. Mısır'da geçici bir süre kaldıktan sonra Kenan topraklarına geri dönmüş Beyt El sunağını ve Hevron'daki Mamre meşeliğini inşa etmiştir. İbrahim Bi'ru'l-seba'/Beerşeba'da kutsal bir ağaç diker ve kurbanlar takdim ettiği yerlerde Allah onunla doğrudan konuşur. Yahudiler ve Hıristiyanlar

[16] Bu çalışma, Kur'an'dan sonra İslam'a ait dini kitapların en kutsal iki eserinden biridir. Bu yüzden böyle bir anlatı çağdaş İslam içerisinde büyük bir öneme haizdir.

[17] Müslüman hacıların halen kendisinden içtiği, Kabe'den sadece birkaç adım uzaklıktaki Zemzem kuyusu Mekke'de kutsal bir kuyudur.

nezdinde kutsal mekanların kurucusu olan İbrahim'in, Arabistan'a ait kutsallarla ilişkisini kurmak kolaydır. Kurban yeri ve kadim dini ibadet yeri, Mekke'de Kabe'nin inşası sebebiyle Arabistan'da ondan neden bahsedilmiş olmasın? İslam öncesi, Hz. İbrahim putperest Araplar tarafından biliniyordu. Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in resimlerinin İslam öncesinde Kabe'de putlar arasında muhafaza edildiği ifade edilmiştir.[18]

Hz. İbrahim, daha sonra, İslam öncesi zamanlarda Arap yarımadası sakinleri tarafından bilinen soya dayalı bir Arap kahramanı oldu. Onun özü aynı olmadığı halde adı ve fikri paylaşıldı. Yahudiler açısından o, Yahudi halkın Allah ile olan ahdinin sağlayıcısıdır. Hıristiyanlar açısından gerçek imanın ikrarı ve yasanın ruhudur.[19] Putperest Araplar için o, Mekke'deki kutsal merkezlerin ve ibadet yerlerinin kurucusudur. Bununla beraber 7. yüzyılda Arap yarımadasında İslam baskın bir hale gelince, Kabe ve Mekke çevresindeki kutsal mekanlar putlardan arındırıldı ve İslamî bir platforma dönüştürüldü. İslamlaştırma süreci kadim ve aslî tek tanrılı İbrahim'le –ki o, kutsal bölgelerin aslî amacı olarak tek tanrılı gerçekliğinin delilini doğal olarak temin eden kişidir- artan bir ilişkiye sahipti. İslam'da İbrahim, oğlunun da yardımıyla tek tanrılı yapıya sahip Mekke'yi kuran soyu resmeder. Sonraki dönemlerde İsmail'in torunları yavaş yavaş atalarının onlara bırakmış olduğu tek tanrı inancını terk etmiş ve İslam öncesi çok tanrılı yapı olarak bilinen anarşik bir dini yapı üzere dejenere olmuşlardır. Hz. Muhammed'in amacı yukarıda zikredilen bu bozukluğu düzeltmek ve İbrahim'in saf, tek tanrı inancını yeniden düzenlemektir. İbrahim'in Arabistan çevresine ziyareti hikayesi, İslam öncesi dönemden İslam'a taşınmış, bu sebeple de, Arabistan'ın İbrahim ile soya dayalı ya da çift yapılı ilişkisi İslami özelliklerle mezcedilmiştir. İbrahim, İslamlaştırılmıştır.

İslam'ın yüce vahyi Kur'an'ı Kerim, İbrahim'in duasını şu şekilde ifade eder:

> Vaktiyle biz Kabe'yi insanlar için bir toplanma yeri ve güvenli bir mabed[20] kıldık ve [Ey İnsanlar!] İbrahim'in makamını ibadet mahalline dönüştürün." buyurduk. Yine biz vaktiyle İbrahim ile oğlu İsmail'e şöyle buyurmuştuk: "Evimi [Kâbe'yi], tavaf edenler, orada tefekkür ve ibadet için bulunanlar, rükû ve secde edip namaz kılanlar için [her türlü şirk unsurundan] arınmış halde tertemiz tutun." İşte o zaman İbrahim şöyle yakarmıştı: "Rabbim! Burayı güvenli bir belde kıl. Bu topraklarda Allah'a ve ahiret gününe iman ederek yaşayacak insanlara bereketli rızıklar lütfet." Allah da ona karşılık vermişti: "[Hiç tasalanma;] zira ben kâfirlikte direnen kimseyi bile bu üç günlük dünyada nimetlerden faydalandırırım. Ama sonra onu cehenneme sürüklerim. Ne kötü bir son duraktır cehennem!" İbrahim, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltince Allah'a şöyle yakarmışlardı: "Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul eyle. Şüphesiz sen dualarımızı işitir, ni-

[18] Buhârî, "Enbiyâ" 9:23, 24.
[19] Bk. Romalılar 4: 9-25; Galatyalılar 4:21-31.
[20] Mekke'deki Kabe için kullanılan Kur'anî terim. Kur'anî söylemde büyük harfle yazılan "Biz" Kur'an'ın ilahi anlatıcısı olan Allah'a karşılık gelmektedir.

> yetlerimizi bilirsin." "Rabbimiz! Bizi [ihlâs ve samimiyetle] sana teslim olmuş kimseler eyle. Soyumuzdan da sana yürekten teslim olmuş [Müslüman] nesiller meydana getir. Bize hacla ilgili ibadetlerimizi öğret. Tövbelerimizi kabul buyur. Çünkü sen samimi tövbeleri daima kabul buyuran, rahmet ve merhameti sınırsız olansın." (Bakara 125-128)

Ne gariptir ki, günümüzde olduğu gibi İbrahimî dinler diyalog girişimleriyle birleştirici bir dini motif olarak iş görmek yerine, İbrahim'in şahsiyeti geç antik dönem ve orta çağlarda polemik merkezi olarak hizmet etmiştir. Kur'an'ı Kerim'de İbrahim hakkındaki bu ikircikli tutumu şu şekilde ortaya koymaktadır:

> [Ey Peygamber!] De ki: "Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar! Ne diye İbrahim hakkında ["O bir Yahudi idi. Hayır, Hıristiyan idi." diye] iddialaşıp duruyorsunuz?! Hâlbuki Tevrat da İncil de İbrahim'den çok zaman sonra indirildi. Yoksa bu gerçeğe de mi aklınız ermiyor?! Haydi diyelim ki siz az çok bilgi sahibi olduğunuz konularda tartıştınız; peki ya şimdi hakkında hiç bilginiz olmayan bir konuda [İbrahim'in gerçek inancı ve dinî kimliği konusunda] ne diye ileri geri konuşuyorsunuz? Gerçeği Allah biliyor, ama siz bilmiyorsunuz. İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi. O tevhide aykırı her türlü inanca sırt çevirip kendini tam manasıyla Allah'a teslim etmiş [Müslüman] biriydi. Pek tabii ki müşrik de değildi. (Âl-i İmrân 65-67)

İbrahim'in İsmail'i ziyareti hikayesi tam bir daire etrafında döner. Bir Yahudi Midraşik geleneği, soya dayalı Arap kültürü dokusu içinde işlenerek, İslam öncesi "kamu malı"nın bir parçası haline dönüşmüştür. İslam, daha sonra, kültürel yapı içerisinde zuhur eden Arabistan'a ait bilgiyi özümseyince bu hikaye İslam mirasının bir parçası haline gelmiştir. O halde Yahudiler arasında Kitab-ı Mukaddes'teki bir pasajın hikaye formunda yorumu olarak başlayan anlatı, Müslümanlar arasında Kur'anî bir pasajın hikaye formundaki bir yorumu olarak son bulmuştur.

İslam, Yahudilikten ne aldı? Yahudilik, İslam tasavvuru ve Kur'an ayetlerine katkıda bulundu mu? Bu klasik soru, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık ile ilişkisi ve İslam hakkında çalışmaların doğasını etkilemiştir. Klasik oryantalist çalışmalar, İslam'ın Yahudi-Hıristiyan inançlarından veya ilk düşüncelerden (borç) aldığı fikrini kabul etme eğilimindedirler. Daha sonra onlar, metin analizi yoluyla tarihin izlerini takibe koyuldular. Yukarıda gördüğümüz üzere, İslam ve Yahudilik veya Kitab-ı Mukaddes'le alakalı metin ve düşünceler arasında birçok benzerliğin bulunduğu doğrudur. Ama hiçbir din hiçlik/boşluk üzere inşa edilemez. Aksine, bütün kutsal metin ve dinler, *inspiration*/ilham (saf yaratıcılık) ve *influence*/etkilenme (dış fikirleri içine alma) ile meydana gelir. Bu İncil'de de vardır. İncil'deki kayıtlar ve Kenan kültür ve edebiyatı arasındaki çarpıcı benzerlikler, İncil'de ciddi şekilde Kenan medeniyetinin etkisini göstermektedir. Hiçbir insan yaratımı mutlak olarak numunesiz olmadığı için, her bir yaratım özü itibariyle asıl olmayan ve yalnızca bir ödünç alma sonucu şeklinde mi farz edilmelidir? Bunun cevabı elbette yaratıcılığın mahiyetinin daha önce var olan gerçek objelerden/öznelerden oluşan bir kontekst içerisinde esinlenme –yani etkilenme- nedeniyle olmamasıdır. Bu nedenle ödünç

alma meselesi, (yaratıcılığın) anlamı dışında yer alır; çünkü hiç bir yaratma etkilenim olmaksızın sırf bir esinlenmeden müteşekkil olamaz. Yahudi ve Yahudiliğin İslam üzerindeki derin etkisine benzer şekilde Hıristiyanlar ve Hıristiyanlığın, putperest Arapların, İslam öncesi Arabistan kültürünün, Perslerin, Zerdüştlerin yanı sıra Habeşistan ve Yunanların da İslam üzerinde etkisi vardır. Ama İslam aynı şekilde kendi oluşum sürecinde etkilendiği bu gelenekleri etkilemiştir de. Bu akışkanlığın karşılıklı bir etkileşim olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kültürel alışveriş doğal olarak etkileşime, almaya, vermeye yol açar ve giderek geçirgen sınırlarla ırk üstü insan irtibat ve etkileşimini sağlar.

5. Nasıl/Ne Tür Bir Arap Yahudiliği?

İslam'ın, batılı öğrencileri etkileyen ikinci önemli sorusu da, Yahudilik ve Hıristiyanlık ile benzer bazı konuların İslamî açıklamalarının varlığına rağmen, aynı zamanda Yahudi ve Hristiyan açıklamalarına aykırı görünmesidir de. Yahudi geleneğine dair atıflar ve benzerlikler barındıran bazı İslamî argümanların genel olarak batılılar tarafından yanlış ve hatalı kabul edilmesi gariptir. Kur'an'da örneğin şöyle geçmektedir: "Kimi Yahudiler, 'Üzeyr Allah'ın oğludur!' iddiasında bulundular. Hıristiyanlar da 'İsa Mesih Allah'ın oğludur' iddiasını savundular. Bütün bunlar, geçmiş zamanlardaki kafirlerin uydurdukları iddialara öykünmek suretiyle dillerine doladıkları asılsız inançlardan ibarettir. Allah kahretsin onları! Hak ve hakikatten nasıl da uzaklaşıyorlar?!" (Tevbe 30). Ve yine başka bir yerde Kur'an şöyle ifade edilmiştir: "Bazı Yahudiler, 'Allah çok cimrileşti' diyorlar. Hay elleri dardan kurtulmayasacılar! Ve çirkin sözlerinden dolayı lanet olsun onlara!" (Maide 64).

Yahudilik açısından elde mevcut örnekler, bu ayetlerin Yahudilik inancının sıra dışı bir şekilde yanlış sergilendiğini göstermektedir. Bu Kur'an ayetlerinin Yahudiliğin güvenini sarsma manasında tartışmalı ifadeler taşıması mümkündür. Şurası açıktır ki, diğer kutsal metinler gibi, Kur'an'ın bir kısmında tartışmaya açık metinler vardır. Bu yaklaşımların her ikisini de değerlendirmek yerine, biz - gerçekte Yahudi fikirleri ve uygulamalarının tam temsilleri olabileceği varsayımından hareketle- Arap Yahudiliğine ait İslamî kayıtları incelemeye çalışacağız.

Kur'an, 7. yüzyıl Arabistan insanına Peygamber Muhammed'in aracılığı ile konuşan Tanrı kelamı olarak sunulmuştur. Hz. Muhammed'in karşılaştığı durumları, tarihi olguları tasvir etmek veya yanıtlamak gibi vesilelerle, Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberlik misyonu olan 22 yıl süresince vahyedilmiştir. Müslüman ilim adamları, kendi izlenimlerine dayalı Hz. Muhammed'in biyografisini vahiy hallerine göre yeniden parça parça incelemeye çalıştılar, fakat onlar arasında az bir oy birliği sağlandı. Bu, kısmen batılı bilim adamlarının Kur'an düşünce tarihini yahut tamamen farklı bir dünya tarihini ve İslam öncesi Arap geleneğinden 8. ve 9. yüzyıllardaki heterodoks Babil Yahudi geleneklerine kadar çeşitlenen/yayılan bir coğrafyayı ortaya koymasına sebep olmuştur. Bu görüşler merak uyandırıcıdır, fakat şaşırtıcı değildir ve onlar geleneksel kronolojik ve coğrafi konumu bir yana bıraktıracak şekilde Kur'an muhtevalarını destekleyen yeterli bir kanıt içermemektedirler. Yukarıda belirtilen ayetlerde bu nedenle 7. yüzyılda Medine Yahudiliği inancının bir gözlemini yansıtır görünmektedir.

Açıktır ki, 6. ve 7. yüzyıllardaki Yahudilik, kendi içinde egemen bir şekilde oluşan, İsrail dininin tek tanrılı ifadesi olacak Rabbinik Yahudiliğin yayılmış bir durumudur. 6. ve 7. yüzyılda Arabistan Yahudileri uygulamalarını ve Yahudi inanış biçimlerini 12. yüzyıl Mısır'ındaki Maimonides/Musa b. Meymûn (ö. 1204) ile aynı kefeye koymak ciddi bir yanılgı olacaktır. İsrail Toprağı, Babil ve Mısır ile görece yakınlığa rağmen, büyük ölçüde ıssız Arap Yarımadası "Bereketli Hilal" içinde hareket eden seyyahlar için düzenli bir durak değildir ve burasının uzaktaki okulların etkisinde kalmış olduğu kabul edilemez. Aslında, tecrit edilmiş Arap yarımadası, dış etkenlerden bağımsız özgürlük arayan insanlar için düzenli bir sığınak imkanı sunar. Biz biliyoruz ki örneğin, birçok çöl bölgesinde, Roma zulmünden kaçan ilk Hristiyan topluluklar ve sonraki Ortodoks olmayan Hristiyan gruplar, Ortodoks Bizans Krallığının dini baskılarından kaçmak için Arabistan'da sığınak aradılar. Bu dönemde Hıristiyanlara nazaran Yahudilerle ilgili daha az dökümana sahip olsak da, Rabbinik propaganda kendilerine daha baskın geldiği zaman büyük ihtimalle bazı Rabbinik olmayan ya da marjinal gruplar aynı tepkiyi vermemişlerdir.

Muhtemelen şaşırtıcı gelse de, Kur'an ayetlerinde geçen Yahudiliğe atfedilen bazı fikirler, geç antik Yahudi düşünce parametreleri arasında çok daha fazla yer almaktadır; buna karşın onlar bizim bugün ille de Rabbinik Yahudilik diye adlandırabileceğimiz şeyi yansıtmamaktadır. Ezra'nın tanrılaştırılmasıyla ilgili ayette, örneğin, ilk Müslümanlar tarafından sıkı bir uzlaşı ve tam bir tek tanrılı yapı olarak yorumlanan Üzeyr ve İdris'in Kitab-ı Mukaddes'e dair şahsiyeti ve ilahi veya meleklere özgü durumu 4 Ezra (14:9, 50[21]) olarak bilinen Yahudi kitabı ve 2 İdris'e dayandırılır. Kur'an'dan kaynak gösterilen ikinci örnek Yeremya Peygamberin Mersiyeler Kitabı'ndaki 2:3'teki bir Yahudi Midraşik yorumu yansıtır: "O, düşman karşısında önce sağ elini çekti."[22] 3 Enoch 48'de "R. İsmail bana dedi ki: Gel, sana her yerde ve her zaman olanın sağ elini göstereceğim. Tapınağı yıkması sebebiyle onu sürgüne yollayan.[23]

Eğer 7. yüzyıl bazı Hicaz Yahudileri, kanonik olmayan bu yazmalara aşina idiyseler, büyük ihtimalle onların hepsi Rabbinik Yahudi değildiler. Kur'an'ın kendisinin, Tora'yı bir kutsal kitap olarak görenler arasında farklı kategorilerden bahsettiği görülmektedir: "İçinde manevi rehber ve ışık mahiyetinde hükümler bulunan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Allah'a teslim etmiş Yahudi peygamberleri Tevrat hükümlerini uygularlardı. İsrailoğulları'nın rabbânîleri (*rabbâniyyûn*) ve ahbârı (*ahbâr*) da Allah'ın kitabını korumakla yükümlü oldukları için, Tevrat'a dayanarak hüküm verirlerdi." (Araf 5/44). Son iki terim geleneksel İslam ilmi içerisinde genel olarak "haham" ve "bilge" diye tanımlanmıştır. Tekil formu rabbânî olan bu kelime İbranice karşılığı *rav*, *rabbi* veya *rabbân*'dan gelmektedir. Ve Arapça

[21] Bu ayet Latince değil, sadece doğuya özgü (Süryanice, Etiyopyaca, Ermenice ve Arapça) nüshalarda bulunur.

[22] Yeremya Peygamberin Mersiyeler Kitabı, Rabbah 2:6, David Halperin tarafından belirtilmiş ve Newby'ın, *History*, adlı eserinin 59. sayfasında direk olarak alıntı yapılmıştır.

[23] Newby'ın, *History*, adlı eserinin 59. sayfasında alıntı yapılmıştır. Ayrıca bk. David Halperin, *The Faces of the Chariot*, Tubingen: J.C.B. Mohr, 1988, s. 467-468.

karşılığı *habr* veya *hibr* olan Rabbinik ünvan *haver*'den türer. Bu ayette Tevrat ve peygamberler vasıtasıyla Allah'a dayanarak Tevrat hükümlerini uygulayan birbiriyle ilişkili fakat üç farklı gruba işaret edildiği görülmektedir. Diğer tercüme şu şekilde okunabilir: "İçinde manevi rehber ve ışık mahiyetinde hükümler bulunan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Allah'a teslim etmiş Yahudi peygamberleri Tevrat hükümlerini uygularlardı. İsrailoğulları'nın rabbanileri (*Rabbanites*) ve ahbârı (*those of the havurot*) da Allah'ın kitabını korumakla yükümlü oldukları için, Tevrat'a dayanarak hüküm verirlerdi."[24]

Bir diğer Kur'an metninde, *rabbâniyyûn* kutsal metni okuyup öğreten kişiyle yakın, özel bir bağlantıyla tanımlanmıştır. "Okuyup okuttuğunuz ve öğrettiğiniz kitaptaki (Tevrat) hükümlere uyan gerçek âlim ve dindar şahsiyetler olun." Diğer Yahudiliğin aksine, bu metin merkezli, ayırt edici Rabbinik referansları olan Yahudilik, belki de Tapınağın yıkımından önceki dönemden kalma bir form olabilir? Kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, İslam'ın zuhuru sırasındaki Arabistan Yahudilerinin tamamen Rabbinik Yahudi olmadıkları söylenebilir ve bunu kanıtlayacak bir Yahudi ifadesi de yoktur.

En azından, 7. yüzyıl Hicaz Yahudilerinin bazılarının kendinden geçme, bir takım kehanette bulunma aktiviteleri, belki de mistik birtakım ilgileri onları İsrail topraklarındaki Merkavah mistikleriyle benzer olduklarını kanıtlar. Tarihi unsurun yansıttığına göre, Hz. Muhammed kendisi Medine'de kehanet aktivitesi ile ilgili bir Yahudi uygulayıcısını gözlemlemeye çalışmıştır. O, aslında, Medine'de büyük ve farklı Yahudi topluluklarıyla temas halindeydi.[25] Ve onlarla arasında geçen bu bağ, gelecekte Yahudi dünyası üzerinde kuvvetli bir etkiyi meydana getirecekti. Bu dönemi iyi bir şekilde anlamlandırmak amacıyla, İslam'ın kendisi tarafından anlaşılan İslam'ın kökenine geri dönmeliyiz.

6. İslam, İlk Dönemlerinde Medine Yahudiliğiyle Karşılaşır

Hz. Muhammed, yaklaşık olarak M.S. 610 yılında, doğduğu şehir olan Mekke'nin dışındaki bir mağarada tefekkür ederken ilk kutsal vahyini alır. Bu tecrübesini eşi Hatice'yle, ailesiyle ve yakın arkadaşlarıyla paylaşır; ancak o, İslam'ın kolektif hafızasına göre yaklaşık üç yıl boyunca açık olarak halka tebliğden kaçınmıştır.

İslamî gelenek, Hz. Muhammed'in peygamberlik misyonunu, Hira mağarasındaki o dehşetli anda kendisine ulaşan vahyin ilk kelimelerinden, ölüm anında söylediği son kelimelere kadar ayrıntılı olarak tanımlamıştır. Onun misyonunun genel kronolojisi *Sîre* olarak bilinen meşhur peygamber biyografisinde, tek bir hikaye olarak gözler önüne serilmiştir. Ancak bu kompozisyon, hayatının farklı bölümlerini tasvir eden ve hadis olarak isimlendirilen binlerce kısa, müstakil şifahî anlatıların toplanması ve düzenlenmesinin bir sonucudur. Bu hadisler, Hz. Muhammed'in hayatını, alışkanlıklarını ve konuşmasını çeşitli yönleriyle tasvir eden

[24] Veya "those of *haverîm*". Bk. Araf 5/63.
[25] David J. Halperin, "The Ibn Sayyad Traditions and the Legend of al-Dajjal", *JOAS,* 96, 1976, s. 213-225.

kısa, görgü tanıklığı raporları formundaki yazınsal yapı taşlarıdır. Bu hadisler, sistematik olarak toplanmadan ve hadis olarak bilindiği şekliyle bir literatür biçimi olarak yazılması için azaltılmadan önce, şifahi formda nesiller boyu var olmaya devam etti. Bu hadislerin, ilk önce onlara verilen isimleriyle ve daha sonra konularla düzenlenen geniş bir hülasa ile derlenmesinden hemen sonra, *Sîre*'nin doğrusal bir anlatımı olarak yeniden düzenlenmişlerdir. Genelde sadece bir düzine veya buna yakın kelimelerden oluşan her hadis, Hz. Muhammed'in dişlerini nasıl temizlediğinden Allah ile olan tecrübesini anlatan sözlerine kadar tek bir küçük öğeye odaklanır. Bu verilerden tahmin edilebileceği üzere, hadisler birbirleriyle çelişmektedir. Bu yüzden, bu gelenek içinde eski dönemde hadis toplayan kişiler ürkütücü bir görevle karşı karşıya kalmışlardır: eldeki materyali, olayın içyüzünü kavramaya katkıda bulunacak ve toplumun inananlarına manevî ve entelektüel rehberlik yapmayı sağlayacak şekilde değerlendirmek ve düzenlemek.

8. yüzyılın ortalarında Muhammed b İshâk (ö. 150/767) tarafından yazılan *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eser Hz. Muhammed'in en erken ve en saygın biyografisidir. Bununla birlikte bu eser, Vâkidî'nin (ö. 207/823) *el-Megazi*'sinde, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında ve diğer erken dönem tarihî çalışmalarda bulunan materyalle her zaman paralellik arz etmez. Ayrıca dinî literatürün dışında teyit edici bir kayıt bulmak mümkün değildir. Bu nedenle Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatına dair mevcut rivayetler İslam'ın kolektif hafızasını sunmaktadır ve bu hafıza Hz. Muhammed'in birlikte yaşadığı Yahudi topluluklar ve bireyler hakkında çok büyük miktarda bilgi içermektedir. Aslında *Sîre*, Kur'an ve diğer erken dönem kaynakları, Yahudilerin ve Yahudiliğin erken dönem İslam tarihine büyük etkisini açık bir şekilde kabul etmektedir. Hz. Muhammed, kutsal vahiyleri Yahudilere anlatmış ve onların kendi dinine katılmalarını beklemiştir. Onlarla konuşmuş, tartışmış, mücadele etmiş ve onları samimi bir şekilde mühtedi olarak kabul etmiştir. Ancak Yahudilerle olan bu yoğun münasebetin gerçekleştiği dönem, Hz. Muhammed'in Mekke'yi terk edişinden hemen sonradır.

Kutsal çağrıyı aldıktan sonra Hz. Muhammed, doğduğu şehirde açıktan davete başladı ve takipçiler kazandı. Ancak o, aynı zamanda eski tanrıları kötülediğinde kendisine düşmanlar da yaratmış oldu. Hz. Muhammed'in doğumundan önceki nesiller boyunca Mekke şehri, puta tapan Araplar için kült bir merkez, büyük bir hac mekânı olmuştur. Belki de Mekke hayatının puta tapıcı niteliği sebebiyledir ki, 7. yüzyılın başlarında Arabistan'da Kitab-ı Mukaddes'e dair düşüncelerin bilinmesine ve -daha önce bahsettiğimiz üzere- Kitab-ı Mukaddes'e ait motiflerin İslam öncesi kült uygulamalara bile nüfuz etmesine rağmen, şehirde Yahudi veya Hristiyan topluluklarına dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Birçok batılı bilim adamı tarafından kabul edilen İslamî geleneğe göre Hz. Muhammed, hâlâ Mekke'de olmasına rağmen, İbranice İncil ve Yeni Ahit'te yer alan önemli kişilere, olaylara ve kavramlara dair referanslar içeren vahiyler okumuştur. Mesela Nuh, Nuh tufanı, İbrahim, Musa, İsa, kıyamet günü ile cennet ve cehennem kavramlarının hepsi Mekkî olarak nitelendirilen ayetlerde bulunabilir.

İslamî kaynaklara göre, nüfuzlu Mekkeliler, yerel dinî turizm endüstrisinde oldukça söz hakkına sahiptiler. Hacılar yiyeceğe, konaklayacak yere ve onları ma-

betlere götürecek, önemli aktivitelere ve her kutsal mekanda gerekli olan adaklara yönlendirecek rehberlere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu hizmetler, belli bir ücret karşılığında şehirdeki aileler ve ortak yönetim tarafından sağlanıyordu. Hz. Muhammed, bu ekonominin temelinde yer alan puta tapıcılık aleyhinde konuşmaya başlayınca, kendisine ciddi düşmanlar edinmiş oldu. O, bir süreliğine sülalesindeki nüfuzlu kişiler tarafından korundu; ancak onun iki sadık ve korkusuz koruyucusu aynı yıl içinde vefat etti. Bu durum, Hz. Muhammed'i büyük bir zayıflık içerisinde bıraktı. Bundan kısa bir süre sonra Medine'deki büyük kabile boyları arasında ortaya çıkan ve çözülemeyen bir kan davasında hakemlik yapması için Medine'den davet aldı. Hz. Muhammed, diğer Müslümanlarla birlikte 622 yılında, İslamî veya hicrî takvimin başlangıcını gösteren hicreti gerçekleştirdi. Hz. Muhammed'in, mevcut Yahudi toplumuyla düzenli ve sürekli bir temasa geçişi Medine'de gerçekleşti.

Hz. Muhammed, Araplara gönderilen Tanrı'nın bir peygamberi olduğunu biliyordu. Tanrının sözlerinin aktarıldığı Kur'an'ın kendisi, onun aldığı kutsal vahiylerin Arapları aydınlığa kavuşturmak için gönderildiğini ilan ediyordu: "Hak ve hakikati ortaya koyan bu kitaba/Kur'an'a[26] andolsun ki biz onu anlayıp kavrayasınız diye Arapça okunup tebliğ edilen bir hitabe olarak indirdik." (Zuhruf 2-5)

Hz. Muhammed'e, Mekke'deki Arapların birçoğu karşı çıkmıştı. Ama o, peygamberler ve kutsal kitap hakkında uzun bir tarihe sahip olan Medine'deki geniş Arap Yahudi topluluğunun onun kutsal vahiylerine ve peygamberliğine kuşkusuz akın edeceğine inanıyordu. Daha önce Abdullah b. Selâm'ın hikayesinden öğrenmiştik; ama İbn Selâm, Mesih figürünü bekleyen yegane Yahudi değildi. Diğer bazıları da güneyden –ki bu Medine açısından Mekke istikameti oluyordu- çıkacak olan bir kurtarıcıyı bekliyor görünüyordu. Sîre'de, Seleme b. Selâme b. Vagş'ın ifadesi şöyle geçmektedir:

> Benî Abdüleşal kabilesinden bir Yahudi komşumuz vardı. Bir gün evinden yanımıza çıkageldi. Yeniden dirilme, kıyamet, mizan, cennet bahçeleri ve cehennem azabı hakkında konuştu. (Onlar sordular) "Bu neye işaret ediyor?" O da eliyle Mekke ve Yemen'i işaret ederek şöyle dedi: "Bu bölge taraflarından bir peygamber gönderilecek." Onlar "Peki ne zaman zuhur edecek?" diye sordular. İçlerindeki en genç insan olduğum için bana bakarak o da şöyle dedi: "Bu genç, ortalama bir ömür yaşarsa onu görecektir". Allah biliyor ki, Allah, bir gece ve gündüz geçmeden elçisi Hz. Muhammed'i gönderdi ve o bizim aramızda yaşıyordu. Ona inanmıştık; ama Yahudi komşumuz onu inkar ediyordu. "Bunları anlatan sen değil misin?" diye sorduğumuzda, "Kesinlikle benim; ama bu adam, o adam değil." diye cevap verdi.[27]

Mesih'in Arabistan'dan zuhur edeceği beklentisi, İsrail ve onun çevresinden bazı Yahudileri bu bölgeye çekecek derecede yaygın bir inanıştı. Aşağıda anlatılan-

[26] Bu yaygın tabir, esas itibariyle, "ilahi kelamın özü" veya bütün vahyin geldiği ilahi kaynak manasındadır.

[27] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I. 212; Guillaume, *The Life of Muhammad*, s. 93-94.

lar, Medine'de Benî Kureyza olarak bilinen Yahudi kabilesinin liderinden aktarılmıştır:

> Adı İbnü'l-Hayyabân olan Suriyeli bir Yahudi,[28] İslam ortaya çıkmadan birkaç yıl önce yanımıza geldi ve bizle birlikte yaşadı. Ölmesine yakın şöyle dedi: "Ey Yahudiler, ekmek ve şarap diyarından ayrılıp zorluk ve açlık diyarına gelmem hakkında ne düşünüyorsunuz?" Biz de "Sen daha iyi bilirsin." dedik. O şöyle dedi: "Zamanı gelmiş olan peygamberin ortaya çıkışını görmek için bu şehre geldim. Burası, onun hicret edeceği şehirdir."[29]

İslamî perspektiften bakıldığında, bu tarz rivayetler açıkçası Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçekliğini kanıtlamak için uydurulmuştur. Ancak bu rivayetler Yahudi düşünceleriyle uygun düşmektedir ve o kadar çok sıklıkla karşılaşılmaktadır ki en azından bazı Yahudiler arasında gerçek bir beklentiyi yansıtıyor gibi görünmektedir. Bu ironi *Sîre*'de daha sonra geçen diğer bir rivayette daha açıktır:

> Asım b. Ömer b. Katâde, kabilesinden bazı yaşlı kimseler vasıtasıyla şunu aktarmıştır: Allah Rasulü bu yaşlılarla karşılaşınca şöyle dedi: "Siz kimsiniz?" Onlar da şöyle cevap verdiler: "Medine'deki Hazrec kabilesindeniz." Yahudilerin müttefiki misiniz? sorusuna "Evet" diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Allah Rasulü: "Benimle oturmaz mısınız, böylece sizinle konuşma fırsatı bulurum." dedi. Onlar da: "Tabi ki!" diye cevapladılar. Böylece onlar peygamberin yanına oturdular ve o da onları Allah'a çağırdı, İslam'ı anlattı ve Kur'an'dan ayetler okudu. Şimdi Allah, onların şehirlerinde birlikte yaşamaları münasebetiyle, Yahudileri İslam'a hazırlamıştır. Medineliler, politeist ve putperestken, Yahudiler Ehl-i kitap ve bilgi sahibi idiler. Yahudilerin yerleşim yerlerine daima baskın yapıyorlardı ve ne zaman bu iki topluluk arasında kötü duygular peyda olsa Yahudiler şöyle diyorlardı: "Peygamber yakında gönderilecek. Onun zamanı gelmiştir. Biz ona uyacağız ve onun yardımıyla seni öldüreceğiz, tıpkı Ad ve İram'ın yok edildiği gibi.30 Allah Rasulü bu grupla konuşup da onları İslam'a çağırınca, içlerinden bazıları diğerlerine şöyle dediler: "Vallahi bu, Yahudilerin (geleceğini söyleyerek) bizi tehdit ettikleri peygamberin ta kendisidir. Ona katılmada Yahudilerin bizden önce davranmasına izin vermeyin." Onlar da peygamberin çağrısına icabet ettiler, iman ettiler ve İslam'ın emirlerini kabul ettiler.[31]

Yukarıda bahsi geçen Medine'deki Yahudilerin en azından bazılarının mesih beklentisi, çok az istisnayla birlikte şaşırtıcı görünebilir. Şöyle ki Hz. Muhammed'in

[28] Ortaçağ Arapça metinlerde yer alan İsrail toprakları şeklindeki yaygın kullanım Suriye'dir (Şam).
[29] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I. 213-214.
[30] Eski Arap kabile topluluk isimleri olan Ad ve İrem, İslam'ın zuhuru sırasında çoktan ortadan kaybolmuş, fakat Arapların sözlü gelenek ve hafızalarında hala yer almaya devam etmiştir.
[31] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I. 428-429; Guillaume, *The Life of Muhammad*, s. 197-198.

Medine'ye varışından sonraki birkaç yıl içinde Yahudi olmayan birçok kişi arasında onun liderliğinin genel olarak kabul görmesine rağmen, Yahudiler Hz. Muhammed'in öğretilerine tabi olmamışlardı. Medine'deki Yahudi toplumunun ziyadesiyle Araplaşmış tabiatı ve Yahudi ve paganlar arasında paylaşılan kısmen belli miktardaki müşterek Araplaştırılmış Kitab-ı Mukaddes'e ait kültür münasebetiyle Hz. Muhammed tarafından başlatılan Arap monoteizmine katılma seçeneği daha uygun bir yanıt olarak beklenebilirdi. Ancak o, bilhassa Yahudi kültürel paradigmasındaki beklenen kişiye yeterince uyuyor gibi görünmüyordu. Ayrıca Medine meydanlarında anlattığı vahiy ve kerametler –her ne kadar Yahudi Kitab-ı Mukaddes'indeki birçok ayetle paralellik arz etse de- Yahudilerin beklentilerini karşılamadığı görülmektedir. Yahudi toplumu, ona tâbi olmamayı seçmiştir ve nihayetinde sürgün edilerek, köle yapılarak yani zarara uğratılarak acı çekmişlerdir.

Kur'an saf bir şekilde, Medine'de Yahudilerin, Hz. Muhammed'in öğretilerine karşılık verme tarzları hakkında bazı hususi bilgiler vermektedir. O, Yahudilerin yeni kutsal dini kabulü reddetmeleri sebebiyle hoşnutsuzluğunu ve hayal kırıklığını ifade etmektedir. Oysa ki Yahudilerin bu davranışının yeni olmadığı, çünkü İsrailllilerin Musa'ya tamamıyla tâbi olmayan çok inatçı insanlar oldukları, kendi yaptıkları anlaşmaya bile sadık kalmadıkları hususunda bazı teselli ayetlerine de yer vermektedir. "(Ey İsrailoğulları!) Vaktiyle sizden Allah'ın emirlerine uyacağınıza dair kesin söz almış ve (bu hususta dik başlılığınızdan dolayı) Sina dağını adeta tepenize dikerek şöyle buyurmuştuk: "Size lütfettiğimiz vahye sımsıkı sarılın; ondaki emirlere uyun ve böylece kendinizi azaptan koruyun." Fakat siz çok geçmeden bu sözünüzden döndünüz. Eğer Allah size rahmet ve inayetiyle muamele etmeseydi hepiniz helâk ve hüsrana uğrardınız." (Bakara 63-64, sanki Yahudilere yönelik).[32] Yahudileri, Tevrat'ı kabul etmemeleri halinde dağın altında olacak ölümle tehdit eden bu Tanrı imajıyla, Kur'an'ın sadece Kitab-ı Mukaddes'e ait bilgiyle değil aynı zamanda Midraşik gelenekle[33] olan metinler arası ilişkisini de gösterdiği İslam öncesi Rabbinik gelenek arasında paralellikler bulunmaktadır.

Medineli birçok Yahudi, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu vahiyleri, Kitab-ı Mukaddes'teki kesin ifadeler gibi kabul etmediler. Yahudiler Kur'an'ın Kitab-ı Mukaddes'e ait konuların yorumlarındaki benzerliklerinden ve onların zaten aşina oldukları bu konular arasındaki uyuşmazlıklardan söz ettiklerini Kur'an fark etmiştir. Bu nedenle Kur'an, onların Sina'da aldıkları ilk vahiyden hareketle kutsal kitaba ait tuttukları kendi kayıtlarını tahrif etmekle suçlamaktadır ki Sina'ya ait bozulmamış ve tahrif edilmemiş vahiy, Hz. Muhammed'e gönderilen bu vahiyle tutarlı olurdu. Esasen geç dönem İslamî geleneğe göre tahrif edilmemiş bu vahiy, Arap bir peygamberin geleceğine dair kehanetleri de içermektedir. "Yahudiler arasında öyle bir grup vardır ki onlar Tevrat'ın okunuşuna özgü bir üslup ve edayla birtakım şeyler okurlar. Oysa okudukları şeyler Tevrat'ta yoktur. Ama siz Tev-

[32] Bakara 84, 93, 100; Âl-i İmrân 187 ve Mâide 12, 13. ayetlerde Yahudilerin vermiş oldukları sözden döndükleri ifade edilmiştir.

[33] Shabbat 88a, *Tanhuma*, *Bereshit* 58:3. Bu motif aynı şekilde Bakara 93 ve Nisâ 154. ayetlerde de yer almaktadır.

rat'tan sanasınız diye böyle yaparlar." (Âl-i İmrân 78). Aynı Hristiyanlık gibi İbranice İncil'in de değiştirilerek bozulduğunun düşünülmesi sebebiyle İslam tarafından kutsal vahyin güvenilir bir kaynağı olarak asla kabul görmemiştir. Ancak Kur'an, aynı zamanda bazı Yahudilerin Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair sözlerine gerçekten inandıklarını ifade etmektedir. "Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında öyle kimseler var ki Allah'a yürekten inanıp güvenirler; kendilerine indirilen kitaplara inandıkları gibi size indirilen Kur'an'a da inanırlar." (Âl-i İmrân 199).

Yahudiler aynı zamanda, Hz. Muhammed'e, Kitab-ı Mukaddes'te yer alan, yaptığı kurbanı ilahî ateş tarafından yakılıp kül edilen 18 kraldan biri olan İlyas gibi, geçmişe dair örnekler üzerinden, peygamberliğinin gerçek olduğunu göstermek amacını gütmesi sebebiyle karşı çıkmışlardır. "Yine o Yahudiler, "Allah bize (Tevrat'ta) yakılarak sunulan bir kurban takdiminde bulunmadıkça kendisinin peygamber olduğunu söyleyen hiç kimseye inanmamamızı emretti." (Âl-i İmrân 183).

Kur'an, Hz. Muhammed hayattayken, yazılmamış şifahî bir metin olarak kalmıştır. Bu durum onun için zorluk oluşturmuştur; çünkü o, onlara kutsal kitabın (Kitab-ı Mukaddes'in) kitaba dönüştürülmüş haline sahip olduğunu göstermek suretiyle peygamberliğini ispatlamak istediği için Yahudiler tarafından reddedilmiştir: "Yahudiler senden (peygamberliğini ispat için) gökten bir metin, yazılı bir belge indirmeni istiyorlar." (Nisâ 153). Şu oldukça açıktır ki Yahudilerin Hz. Muhammed'i reddetmeleri, onun otoritesini veya getirdiklerini nazikçe bir geri çevirme değildi, bu daha ziyade ciddi ve önleyici bir dirençti. "Birçok Yahudi, hak ve hakikat kendilerine ayan-beyan belli olmasına rağmen sırf kıskançlıklarından dolayı sizi imanınızdan vazgeçirip kâfir olmanızı ister." (Bakara 109). Burada şöyle bir soru sorabiliriz: Yahudiler, Hz. Muhammed'e ve onun ashabına karşı neden böyle etkin bir tavır takınmışlardır?

Bu sorunun cevabı Yahudilerin kültürel kimliklerinin farklı doğasında ve Medine'deki farklı politik ve dinî konumlarında yatmaktadır. Yahudi toplumu, şehirdeki mutlak siyasi üstünlüğünü kısa süre önce kaybetmiş; ama etkili bir güç olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca üç büyük Yahudi kabilesi, karmaşık bir dizi siyasi ve akrabalık ilişkileri içerisinde, o an için Yahudi olmayan baskın gruplarla ittifak yapmıştı. Yani Yahudi olmayan kabilelerle sadece Yahudi kabileleri değil, aynı zamanda kendini spesifik anlamda Yahudi olarak tanımlamayan kabilelerin üyelerinden oluşan klan ve gruplar da müttefiklik ve saldırmazlık anlaşması yapmışlardır. Dolayısıyla Yahudiler ve Yahudi olmayanlar için aynı akrabalık gruplarına ait olma durumu pek yaygın değildi, her ne kadar bu akrabalık grupları arasında muhtemelen evlilikler gerçekleştiği öne sürülse de.

Hz. Muhammed'in hicretinin hemen öncesine kadar Medine, rekabetçi kabileler ve akraba grupları arasındaki yoğun gerilim ve şiddetten ötürü mustaripti. Aslında o, şehirde her tarafa yayılmış olan gruplaşmalara arabuluculuk yapmak ve bu durumu çözmek için davet edilmişti. Onun bu sorunu nihayete erdirmedeki temel stratejisi, Allah'a ve (onun ümmetine) olan bağlılıkları, kabilelerine olan sadakatlerini aşan inananlardan müteşekkil, kabileler üstü bir organizasyon yaratmak üzereydi. Bu nedenle, Yahudi toplumunun bağlı olduğu geleneksel kabile sistemi,

Hz. Muhammed'in Yahudileri üç şekilde tehdit eden kabilelerüstü anlayışına doğru yerini terk etmeye başlıyordu. Bu tehlikelerden ilki, Yahudilerin himayeci ittifaklarının çözülmeye başlaması ve büyüyen Müslüman toplumun yükselmesi sebebiyle anlamsız hale gelmesiydi. İkincisi, Allah'ın peygamberi ve temsilcisi olduğunu iddia eden Hz. Muhammed'in, pagan putperestlerin hüküm sürdüğü bir bölgede kadim monoteizmin temsilcileri olmaları sebebiyle Yahudilerin önemli ve saygın itibarını tehdit etmesiydi. Üçüncüsü ise Hz. Muhammed ve onun getirdiği mesajdan etkilenenlerin sayısının gitgide artmasıydı. Yahudilerin ayırıcı, Yahudi-Arap kimliklerinin en temel niteliği, İslamlaşmış bir Medine'de artık onlar için bir rolün olmama ihtimali sebebiyle tehdit ediliyordu. Dolayısıyla, Hz. Muhammed'e muhalefet ederek Yahudiler, siyasi pozisyonlarını, dini geleneklerini ve daha geniş bir yapı olan Arap kültürü içerisindeki kimliklerini muhafaza ediyorlardı.

Bu nedenle Yahudiler, Hz. Muhammed'in egemenliğinin yükselişini durdurmayı hedeflediler ve bu şekilde davranarak tamamen Arap kültürünün norm ve beklentilerini yansıtan yöntemlerle ilgilendiler. Mesela şiirin yazımı ve halka ezberden okunması, düşmanı kötülemek ve küçük düşürmek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim bu taktik, İslam öncesi dönemde kendi topluluklarının konum ve şerefini yükseltmek için de kullanılmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in döneminde, düşmanı alçaltmak ve küçük düşürmek için şiirsel hiciv de kullanılmıştır. Ebû Afak, Ka'b b. Eşref ve Esma bint Mervân gibi Medineli Yahudilerden, İslamî kaynaklarda Hz. Muhammed'i ve onun takipçilerini eleştiren ve hatta insanları ona karşı kışkırtan şiirler yazdıkları şeklinde bahsedilmiştir. Her iki taraftan, hem erkekler hem de kadınlar bu aktiviteye dahil olmuşlardır. Mesela Müslüman kadın şairlerden Meymune bint Abdullah, Ka'b b. Eşref'in olumsuz dizelerine aynıyla karşılık vermiştir. Aynı şekilde Yahudiliğe döndüğü düşünülen Esma bint Mervân, öylesine bir tehdit olarak düşünülmüştür ki Hz. Muhammed, onu susturacak bir gönüllü aramıştır. Bazı zamanlar Peygamberin "saray şairi" olarak da anılan büyük Hasan b. Sâbit, bir şiirinde Esma'yı, Hz. Muhammed'in liderliğini kötülemesi sebebiyle ölümle tehdit etmiş ve Medineli Müslümanları ona saldırmaya çağırmıştır. Gerginlik tırmandıkça restleşmeler de artıyordu. Bazı kışkırtıcı şairler ve onların verdikleri karşılıklar *Sîre*'de defaatle geçmektedir. Nihayetinde bahsi geçen bu üç Yahudi şair, Hz. Muhammed'in takipçileri tarafından suikastla öldürülmüştür.[34]

Kur'an ve *Sîre*, bu şiir savaşına ve bu savaşın Medine halkı üzerindeki etkisine şahitlik etmiştir. Mesela, zor ve anlaşılması güç olan bir Kur'an ayeti, Hz. Muhammed'i aleni şekilde küçük düşürmek için Yahudiler tarafından gerçekleştirilen bir girişimi üstü kapalı söyler gibidir:

> "Kimi Yahudiler İslam'a dil uzatmak maksadıyla bazı sözleri asıl anlamlarından farklı manaya gelecek bir kalıba sokar ve birtakım kelime oyunları yaparak, "[Ey Muhammed!] Çağrını işittik ama itaat et-

[34] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II. 51-58; Guillaume, *The Life of Muhammad*, s. 364-369, 675-676; Jan Wensinck, *Muhammad and the Jews of Medina*, Berlin 1982, s. 110-12; Michael Lecker, *Muslims, Jews and Pagans: Studies on Early Islamic Medina*, Leiden-Brill 1995, s. 38-48; W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford-Clarenden 1956, s. 15, 18, 178-179, 210.

> tik." anlamındaki sözü], "İşittik ama isyan ettik" manasına gelecek şekilde telaffuz ederler. Yine onlar, ["Dinle! Allah sana kötü söz işittirmesin" şeklindeki sözü], "İşitmez olasıca, dinle!" şekline dönüştürürler; aynı şekilde ["Bizi gözet, bizimle ilgilen" manasındaki] "râinâ" sözünü de ["ahmak" manasına gelecek şekilde] söylerler." (Nisâ 46)

Yahudiler tarafından İslam, peygamber ve Kur'an'a dair yapılan bu üç kışkırtıcı yorum, onların ne söylemesi gerektiğini belirtmek suretiyle onları düzeltmektedir.

Herhangi eski bir metnin orijinal içeriğini güvenli bir şekilde yeniden düzenlemek imkansızdır ve buna Kur'an da dahildir. Yine de 7. yüzyıl Medine'sinin kültürel tarihine ilişkin sahip olduğumuz bize verilen diğer bilgilerle bu özel pasaj için bir bağlam tarif edebilirsek, bu tarz dokunaklı sözlerin hicivsel gücünü tahayyül edebiliriz. Kur'an, Hz. Muhammed'i, herkesin önünde kutsal vahiylerin okunması ve yorumlanması suretiyle, onu takip edenleri ve takip etme noktasında ilgi duyanları tarif etmektedir. Kalabalık içerisindeki Yahudilerden birisi "*Semi'na ve eta'na/işittik ve itaat ettik, ey Muhammad! Semi'na ve eta'na!*" diye bağırır. Bu ibare, İbranice Kitab-ı Mukaddes'in sözlerine aşina bir Yahudi için hemen fark edilebilir. Çünkü bu ibare her ne kadar Arapça olsa da, Tevrat'ın beşinci kitabından adeta alıntı gibi durmaktadır (Tesniye 5:24): "*Shama'nu ve'asinu* (Duyduk ve itaat ettik). Bununla birlikte bu ibare, Arap gramerinde "*Duyduk ve iman etmedik*" gibi zıt bir anlama da gelir. Olaya şahit olan Yahudiler için bu ifade, çift anlamlılığın getirmiş olduğu büyük bir güçlükle, onun iki dilli anlamına göre yorumlanmış olabilir: "Ey Muhammed, *dinî geleneğimizi* duyduk ve itaat ettik (İbranice anlamı); ama *senin* dinî öğüdünü duyduk ve *itaat etmediğimizi* açıkça ilan ediyoruz! (Arapça anlamı)" Şüphesiz ki bu zekice yapılmış alay (iğneleme), her ne kadar Müslümanlar ve Yahudi olmayanlar tarafından anlaşılmasa da, Yahudiler arasında gülüşmelere neden olmuştur. Hz. Muhammed ve ona inananların bu durumdan kafası karışmış olmalıdır. Muhtemelen bu karışıklığa ve muhaliflerinin alaylarına – ki bu, etkili halka açık hicvin her zaman amacıdır- mahcubiyet ve küçük düşme de eklenmiştir.

Bu pasaj, Arap dili, edebiyatı ve kültürel normlarına aşina olan, yine de kendi özel kimliklerine sadık Medineli Yahudileri tasvir etmektedir. Derin ve başarılı kültürel etkileşimlerine rağmen, onların Yahudiliği yalnızca dini inançları tarafından belirlenmiş gibi görünmemektedir. Onlar bazen *jumma* (bir araya getirilmiş, kollektif) kaynaklar içerisinde tanımlanmaktadır. Bu, Yahudiliğin kolektif bir kimlik dâhilindeki dini ifadelerinin belli bir kısmına referans olabilir veya kabileler arası etnik Yahudi alt kültürünü kast edebilir, ki bu alt kültür genetik veya biyolojik farklılık üzerine temellenmiş olmaktan ziyade içinde bulunduğu inanç ya da uygulamalara dahil edilmiş çeşitli anlatımları ihtiva eden insanlığın aşkın hissi üzerine temellenmiştir. Bu ihtimallerin her ikisi de Medineli Yahudilerin şehre musibet olan kabilesel gruplaşmanın üstünde olmadığına dair daha erken dönem yorumlarıyla çatışıyor görünebilir. Buna rağmen, kimliğin izlediği bu iki yol oldukça samimi bir şekilde birlikte yaşayabilirdi. Arap toplumunun kabile sistemine önemli derecede entegre olmuş Yahudiler her ne kadar Yahudi kimliğinin üstün kabile duygusunu hâlâ muhafaza etseler de doğal olarak akraba gruplarıyla yakın bir şekilde

kimlik oluşturmuşlardır. Kuşkusuz İslamî kaynaklar, Medineli Yahudiler hakkındaki, toplumun katmanlı olduğu yani politik, ekonomik, sosyal ve dinî açıdan yekpare olmadığını öne süren yorumlarında tutarlı değillerdir. Her ne kadar Medineli Yahudiler kendilerini "kolektif" olarak tanımlasalar da diğer Araplar gibi konuştukları, göründükleri, giyindikleri ve davrandıkları şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Bazen de kendilerini Yahudi olarak tanımladıkları ve diğerleri tarafından Yahudi olarak tanımlandıkları resmedilmektedir. Diğer zamanlarda ise tam manasıyla diğer Medineli Araplar gibi ve Yahudi kimliğine dair hiçbir ipucu vermeyecek şekilde davrandıkları şeklinde tasvir edilmişlerdir.

Medineli Yahudiler, Hz. Muhammed'in nüfuz ve gücünün artmasını engellemede başarısız olmuşlardı. Bunun yerine onlar, peygamber ve ona inananlar tarafından başarılı bir şekilde bölünmüş ve ele geçirilmişlerdi. Üç güçlü Medineli Yahudi kabilesinden ikisi sürgüne gönderilmiş, üçüncüsü olan Benî Kureyza'nın kadınları ve çocukları ganimet olarak alınmış, yetişkin erkekler ise öldürülmüştü. Yahudi ve erken dönem Müslüman tarihindeki bu önemli hadise batılı bilim adamlarının epey ilgisini çekmiştir. Bu ilgi, bu vakıanın Müslümanlar tarafından yeniden bir değerlendirmesinin yapılmasında teşvik edici olmuştur ve mesele bütünüyle tartışmalı bir hal almıştır.[35] Batılı bilim adamları, Müslümanların Yahudi kabilelerine karşı –özellikle Benî Kureyza'ya zalimce, gereksiz bir şekilde ve gayri ahlâkî – tutumlarından ötürü onları suçlama eğiliminde olmuşlardır. Müslümanlar ise Hz. Muhammed'in düşmanlarına haince yardım etmeleri, ona karşı işbirliği yapmaları ve tehlikeli olmaları, dolayısıyla da böyle acımasız tedbirleri hak etmeleri sebebiyle Yahudileri suçlamışlardır. Burada her iki telakkinin de ihmal ettiği şey, hem Hz. Muhammed'in hem de Yahudilerin, yaşadıkları zaman ve çevrenin kültürel beklentilerine göre hareket ediyor oldukları görüşüdür. Sadece şu umulabilir ki siyasetin mayası kültür tarafından yoğrulur. Her iki taraf da, grupların üstünlüğü elde etmeye çalıştığı ve sıkıntının arttığı zamanlarda, aynı temel "angajman kuralları" altında birlikte çalışıyordu. Muhammed ve Medineli Yahudiler arasındaki rekabet, birinin kazanıp diğerinin kaybettiği tarzda bir oyundu ve bunu her iki tarafta biliyor görünüyordu.

Hz. Muhammed'in vefatına kadar (ö. 632), *Medînetü'n-Nebi* olarak bilinen Peygamber şehrinde sadece birkaç Yahudi yaşıyordu. Çatışma, hadislerde olduğu kadar Kur'an'da da ebedileştirilmişti ve bu çatışma üzerine temellenmiş olan Yahudi karşıtı düşünce, kutsal kitapta kutsanmıştır. Bununla birlikte Kur'an'a ait bazı pasajlar (bu pasajlar çok az olsa da), Yahudilere ve Ehl-i kitaptan olan diğer insanlara karşı bir açıklık ve hoşgörü anlayışı sergilemektedir: "Müminler/Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiîler… İşte bütün bu farklı dinî kimliklere sahip olanlardan kim Allah'a ve kıyamet/hesap gününe iman edip imanına yaraşır güzellikte

[35] W. F. Arafat, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina," *Journal of the Royal Asiatic Society,* 1976, s. 100-107; Barakat Ahmad, *Muhammad and the Jews: A Re-examination*, New Delhi-Vikas 1979. M. J. Kister bu konudaki farklı görüşleri "The Massacre of the Banu Qurayza: A re-examination of a tradition," in *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 8, 1986, s. 61-96 adlı eserinde özetlemiştir.

işler yaparsa hak ettiği mükâfatı rabbinden alacaktır. Üstelik böyleleri için ne ahirette azap korkusu ne de dünyada bırakılan güzel şeyler adına hüzün söz konusu olacaktır." (Bakara/62).

Büyük Arap fethi sonrası birdenbire İslam hâkimiyeti altına giren birçok Yahudi topluluğu, Hristiyan ve Zerdüştlerin hâkimiyeti altındayken yaşadıklarından daha kötü değillerdi ve hatta çoğu durumda Müslümanlarla önemli ölçüde daha iyi geçindikleri görünüyordu. Hatırlanmalıdır ki ilk yüzyıl veya daha uzun bir süre boyunca, İslam kendisini tanımlamaya devam ediyordu. Bu yüzden İslam'ın etkisi ve baskısı, fetihlerin ilk ortaya çıktığı zamanlarda Yahudiler tarafından pek hissedilmiyordu. İlerleyen yıllarda bu etki ve baskı artmıştı. Şu da unutulmamalıdır ki Ehl-i kitaba –yani ilahî bir dini kabul eden Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer dinî gruplara- karşı yürütülen resmî İslam politikası müşriklere karşı yürütülenden oldukça farklıydı. Kur'an'da bu durum şöyle geçmektedir: "Haram aylar sona erdiğinde [antlaşma şartlarına uymayan] müşrikleri ele geçirdiğiniz yerde öldürün. Gerektiğinde onları yakalayıp tutsak edin, gelip geçtikleri her yeri gözetim altında tutun. Şayet tövbe edip imana gelir [ve tıpkı sizin gibi] namazı kılıp zekâtı verirlerse onları serbest bırakın. Çünkü Allah tövbekâr kullarına karşı çok affedici, çok merhametlidir." (Tevbe 5). Bu ayet, İslam dünyası içerisinde putperestliğin mutlak olarak yasaklanması için otoriter bir kaynak haline gelmişti. Bu ayete dayanılarak müşriklere Müslüman olma veya ölme seçenekleri sunulmuştu.

Ehl-i kitaba karşı geliştirilen politika, Kur'an'daki şu ayet üzerine temellendirilmişti: "[Ey Müminler!] Yahudiler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahirete inanmayan, Allah'ın ve elçisinin yasak saydıklarını yasak saymayan, dolayısıyla tevhid dinini din olarak tanımayan kimselerle üstünlüğünüzü kabul edinceye ve bizzat gelip kendi elleriyle cizye [baş vergisi] verinceye kadar savaşın." (Tevbe 29). İslam egemenliğini kabul edinceye kadar Ehl-i kitapla mücadele edildi; ancak cizye ödemek ve ikincil bir sosyal statüyü kabul etmek koşuluyla, müdahale edilmeksizin kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmekte özgür bırakıldılar.

Sonuçta, İslam dünyasında yaşayan birçok Yahudi, Müslüman olan Hristiyanlardan daha yüksek bir yüzdelik ile Müslüman oldu.[36] Bu durumun ortaya çıkmasına sebep olan şey üzerine yapılan tartışma ihtilafları da artırmıştır. Bir taraf Müslümanların, ya karşılıksız olarak ya da "kültürel emperyalizm" vasıtasıyla din değiştirmeye zorladığını iddia ederken, diğer taraf ise din değiştirmenin, yöneten ve yönetilenlerin kültürleri arasında diğerlerine nazaran geçirgen sınırlara müsaade eden baskın bir grubun cazibesine, alt grupların doğal, gönüllü olarak verdiği bir karşılıktır, demektedirler.

Müslüman Orta Doğu'daki nüfusun çoğunluğunun Müslüman olması en az üç yüz yıl sürmüştür. Elbette erken dönemde, birçok Yahudi'nin atalarından kalma geleneklere sadık kaldıkları görülmektedir. Birkaç önemli din değiştirme hadisesi İslam'ın ortaya çıkışında derin bir etkiye sahip olmuştu. Yukarıda da bahsedildiği

[36] Richard Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Cambridge-Harvard University Press, 1979.

üzere bunlardan ilki Abdullah b. Selâm'dı. O, Hz. Muhammed'in gerçekten Allah'ın son peygamberi olarak Tevrat'ta işaret edildiğini kabul eden birkaç Yahudi din âliminin İslamî gelenekteki bir sembolü haline gelmiştir. Erken dönemdeki bir diğer din değiştirme hadisesi, İslamî yorum ve geleneğe ait metodolojinin ve kapsamın gelişmesinde son derece etkili olan ve adı da Ebû İshâk Ka'b b. Matî olan Yemenli bir Yahudiydi. Ama o daha çok, kabaca "Ka'b, din âlimi" anlamına gelen Ka'bu'l-Ahbâr olarak bilinmiştir.[37]

7. Ka'bu'l-Ahbar: Büyük Bir Ünden Kötü Şöhrete

Ka'b ve onun ihtidası, ilk halifelere ve diğer Müslüman liderlere etkisi efsanelerle iç içe geçmiştir. Bütün bunlara rağmen biz, bu durum, gerçeğin veya kurgunun katmanlarına işlenmiş dahi olsa, erken dönem Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki karmaşık ilişkinin durumunu göstermesi ve ortaçağ Yahudiliği ve İslam'ın zuhuruna ciddi anlamda ışık tutması açısından önemi sebebiyle, Ka'b'ın hikayesinin nasıl olduğunu inceleyeceğiz.

Ka'b, 6. ve 7. yüzyıllarda, büyük bir Yahudi ve Hıristiyan nüfusa sahip güney Arabistan'lı bir kimsedir. İslam'a ihtidasından önceki hayatına dair bilgilerin çok azı bilinmektedir, fakat kaynaklar onun köken olarak çok iyi bilinen bir kabileden, muhtemelen 5. yüzyılın ilk dönemlerinde toplu olarak Yahudiliğe geçen, yüzyıllardır Güney Arabistan'da hüküm süren, krallar yetiştiren Himyeriler'den olduğunu ileri sürmüştür. Ka'b, bilgeliği ve erdemi sayesinde çağdaşı olan Müslümanlar tarafından ciddi anlamda saygı görmüştür. İlk dönem Müslümanların ve hadisçilerin en önemlilerden ikisi olarak bilinen, İslam tefsir geleneğinin kurucusu Abdullah b. Abbas ve Peygamber'in söz ve fiilleri olan hadislerin haber kaynağının en önemlilerinden biri kabul edilen Ebû Hüreyre onun talebeleri arasında gösterilmiştir.

Diğer birçok Yemen Yahudisi ve Yahudi olmayanlar gibi, Ka'b, Hz. Muhammed'in yaşamı ve hatta ilk halife Ebubekir'in hilafeti boyunca Müslüman olmadı. Ka'b, Hz. Muhammed'den önce doğmuştur, burada tuhaf olan durum Ka'b'ın yetmiş yaşında veya daha sonraki bir süreçte İslam hakkında fikrini değiştirdiğinin görülmesidir. Onun ihtida etmesine ne'yin ilham verdiği tam olarak bilinmemektedir, fakat o, ikinci halife Ömer b. Hattab'ın hilafeti esnasında Medine'de bir Yahudi'ydi. Ka'b, 636 yılında Medine'ye geldiğinde, burada çok az sayıda Yahudi ile karşılaştı ki onların çoğu sürgün edilmiş veya İslam'a ihtida etmişlerdi. Ka'b, halifeye yakın oldu ve İncil bilgisi ve midraşik yorumları sebebiyle dindar Müslümanları etkiledi. Bu dönemde Medine oldukça ilgi çekicidir. Çünkü tarihçilere göre Ka'b, Müslüman olmadan önce 2 sene boyunca burada bir Yahudi olarak yaşamıştır.

Müslüman hadisçi Hüseyn b. Ebî el-Enbârî'nin anlattığına göre, Ka'b'ın, camide bir Tevrat tomarı okuduğu ve bazı meşhur kimselerin Kur'an'daki zor birta-

[37] Kelimenin tam anlamıyla "*Yahudi din adamı* Ka'b". *Ahbâr*, *hibr* kelimesinin çoğuludur, bu Arapça kelimenin Talmud'daki karşılığı *haver*'dir. İslam'ın ilk yıllarında bu kelime dindar kimseler ve mühtedi Yahudi bilginleri için kullanılmasına rağmen, bu kelime bazen bilinen hiçbir Yahudi soyunda bulunmayan istisnai Müslümanlarla ilişkili olarak da kullanılmıştır.

kım ayetlerin tefsirini kendisine danıştıkları ifade edilir. Ka'b genel olarak Kitab-ı Mukaddes'e dayalı alıntılarla tefsirde bulunmuştur. Mâlik b. Enes'in meşhur hadis koleksiyonunda bulunan bir hadiste, Ka'b'ın, camide bir adamın ayakkabılarını çıkardığını gördüğü rivayet edilir. Ka'b, adama doğru dönerek "Neden ayakkabılarını çıkardın?" Yoksa sen, Kur'an'daki "Ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva'dasın." ayetini mi tefsir ediyorsun? dedi. (Tâhâ 12)[38]

"Musa kendisine ismiyle hitap eden yanan bir çalı gördü." ifadesindeki Kur'anî anlatımın bir parçası olan bu ayet Mısır'dan Çıkış 3 ile ortak bir yapıya sahiptir. Ka'b daha sonra ayakkabılarını çıkaran bu adama "Musa'nın ayakkabılarının neyden yapıldığını" sorar. Onlar ölü eşek derisinden yapılmıştır. Hem Mısır'dan Çıkış 3:5 hem de Tâhâ 12'de açıktır ki, Allah, Musa'dan ayakkabılarını çıkarmasını istemiştir. Kutsal metinlerde geçen her iki ayette de ortak olan şey Musa'nın kutsal bir mekanda ayakkabılarını çıkarmasıdır. Fakat her iki ayette de Musa'nın ayakkabısını neden çıkardığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Ka'b, Musa'nın ayakkabılarının ölmüş bir eşeğin derisinden yapıldığı açıklamasıyla boşluğu doldurmaya çalışır. Gerçeğin ne olduğu bizim için kayıp olsa da, açıkça söylemek gerekirse Ka'b'ın zamanındaki dinleyiciler için daha fazlasına ihtiyaç da yoktur. Mesele, eşek derisinden yapılan ayakkabının kirli olması sebebiyle kutsal kabul edilen bir yerde çıkarılması mıdır?[39] Burada Ka'b'ın temel noktası hayvan derisinden yapılan herhangi bir giysinin yasaklanması mıdır veya o sadece eski yerel bir sebepten ötürü mü böyle bir şeyi ileri sürmüştür?

Ka'b'ın açıklamasının İslam literatürü içerisinde yer alması sebebiyle, o, ibadet mahalline girildiğinde, bir kimsenin ayakkabılarını çıkarmasına dair İslamî gelenek merkezinde tanımlamada bulunur ve bunu, Yahudilik ve İslam'ın, genel tefsir üslubuna dair Kutsal metne dayandırarak yapar. Bununla beraber o, bugün hatırlanmayan bir nedene atıfta bulunur, belki de halihazırda İslam'da uygulanan, fakat bugün Yahudi metinlerinde uygulanmayan eski Arap Yahudileri geleneğini yansıtan bir sebebe gönderme yapmıştır. Ka'b Mısırdan Çıkış'taki metne paralel olacak bir şekilde Kur'an'dan alıntı yapar, akabinde ise hareket noktasını temellendirmek amacıyla bir Yahudi açıklamasını Kur'an ayetine uygular. Eşek derisinden yapılmış olan Musa'nın ayakkabısı açıklaması mevcut Yahudi kaynaklarında yer almaz. Fakat Ka'b'ın ortaya koyduğu Yahudilik arka planlı bilgi, Yahudi geleneğinde kaybolmuş eski bir yorumu ifade ediyor da olabilir.

Ka'b, genel olarak, İslam öğreti ve geleneğine dair temel görüşlerini midraşik literatürü ve Kitab-ı Mukaddes'i kullanarak ortaya koymuştur. Ka'b'ın Yahudiliğe dair bilgisinin ona hizmet ettiği, çağdaşı olan Müslümanlar tarafından saygı görmesine sebep olduğu ve kendisine danışıldığı görülmüştür. Enes b. Mâlik'in hadislerinden birinde[40] meşhur ilim adamı Ebû Hüreyre'nin Ka'b ile görüşmesi şu şekilde anlatılmıştır:

[38] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Libas", Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, Kahire trs., s. 916.
[39] Bk. Mısır'dan Çıkış 13:13.
[40] Malik b. Enes, *el-Muvatta*, "Cuma", s. 108.

> Ka'b ile oturdum. O bana Tevrat hakkında konuştu, ben ona Allah Rasulü hakkında konuştum. Bunlardan birinde ona Allah Rasulü'nün şöyle dediğini söyledim: "Üzerine güneşin doğduğu en güzel gün cumadır. Adem bugün yaratılmış, cennetten bugün düşmüş, yine bugün duası kabul olmuş ve bugün vefat etmiştir. Bugün öyle bir saat vardır ki, şayet bir Müslüman namaz kılarken o saate rastlar ve Allah'tan bir şey isterse, Allah ona dilediğini verir." Ka'b, "Bu, senede bir gündür." dedi. Ben de cevaben "Hayır, her cumadır." diye karşılık verdim. Ka'b daha sonra Tevrat'ı okumuş ve "Allah Rasulü haklıdır." demiştir.

Ebû Hüreyre daha sonra bu diyaloğu Abdullah b. Selâm'a nakletti.

> Ben Ka'b'ın "Bu, senede bir gündür." dediğini söyledim. Abdullah b. Selâm "Ka'b yalan söylüyor." dedi. Ben daha sonra Ka'b'ın Tevrat'a baktığını ve bunun her cuma olduğunu kabul ettiğini söyledim. Abdullah, "Ka'b haklıdır." dedi. Abdullah daha sonra "Ben, Müslüman bir kimsenin Allah'tan bir şey isterse, dilediğinin ona verileceği vakti bildiğini" söyledi. Ebû Hureyre'de "Onu bana söyle, saklama!" dedi. Daha sonra Abdullah ona "Bu, cumanın son saatidir." diye cevap verdi.

Bu alış-veriş, erken dönem İslam ve Yahudilik arasındaki örf ve geleneklerin kesişimiyle alakalı birçok konuda çoğaltılabilir. Ka'b'ın "yılın bir günü" ifadesi Yom Kippur hakkında olabilir, fakat Ka'b daha sonra Tevrat'ı incelemesi sonrası durumu gözden geçirmiş ve böylece Hz. Muhammed'in öğretisini kabul etmiştir. Abdullah, normatif Yahudilik görünümlü fikri işitince sinirlendi, fakat Ka'b'ın fikrini tekrar gözden geçirdiğini öğrenmesi üzerine durumdan memnun oldu. Belki de Yahudi geleneğine dayalı birçok olağanüstü şey cumanın son saatinde gerçekleşmiştir.[41] Çünkü ilahi güzellikler bu saat ile bağlantılıdır. Bu saat kişisel yakarış/ibadet için uygun bir vakit olarak kabul edilir.

Hz. Muhammed'in cumanın fazileti hakkındaki ifadesi ile Ka'b, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Selâm'ın bu hikayesi, cumartesi günü Yahudiler ve pazar günü Hıristiyanlar için olduğu gibi, cuma günü dini bir toplanma, dini bir topluluğun haftalık bir gün toplanmasını haklı göstermeye yönelik önemli bir temel hikaye olarak hizmet verir. Ebu Hüreyre'den, kendisine nakledilen Hz. Muhammed'in hadisi karşısında kendi görüşünü ortaya koyan Ka'b'ın ne düşündüğünü, ne okuduğunu belirlemek imkansızdır. Fakat Ka'b'ın danıştığı Tevrat kesinlikle Musa'nın beş kitabı değildir. O, Tevrat'ın genişletilmiş Yahudi açıklaması "Yahudi öğretisi"dir. Çünkü cuma öğle sonrası hakkındaki özel oluşumlara dair efsaneler sadece Midraş'ta ve Talmud'da bulunabilir. Bu hikayede gözlemleyebildiğimiz kadarıyla Ka'bu'l-Ahbâr, Yahudi kaynaklara müracaat sonrası Peygamber'in durumu hakkında soru soracak kadar gözü pek ve "Allah Rasulü haklıdır." diyebilecek kadar cesurdur.

Yine bu hikaye, gerçek bir tarihsel durumu yansıtıp yansıtmadığı problemini ortaya koymaktadır. Bildiğimiz üzere birtakım İslamî hadislerin yapısı uydurmadır ve bunun da onlardan biri olması muhtemeldir. Bununla birlikte bir dizi faktör,

[41] Babil Talmudu, Pesahim 54a. Bk. Ginzberg, *Legends of the Jews*, I. 83, V. 103.

onun özünün gerçekten tarihi yansıttığını akla getirmektedir. Bu hikayede en dikkat çekici şey, Ka'b'ın, doğrulama olmaksızın Peygamber Muhammed'in sözlerinin kabulü noktasında gönülsüz olmasını ve Peygamber'in durumunu teyit etmek Tevrat'a danışmasını resmetmesidir. Böylesi bir davranış daha sonraki nesillerde Ka'b'ı ciddi olarak eleştiren Müslümanlar tarafından uydurulmuş olamazdı.

Hadise göre, Ka'b, Filistin'in kuzey tarafı ve Suriye'ye Arap fetihleri sırasında Halife Ömer'e eşlik etmiş ve Kudüs'e yaptığı ilk ziyaret sırasında onun yanında yer almıştır. Kudüs'e gelen Ka'b, şehri Arapların Romalılardan fethedeceğine dair bir Yahudi kehanetinden bahseder (Arap dilinde Bizans Roma İmparatorluğu). Bununla birlikte onun Kudüs'e karşı saygısı onu bir parça şüpheye sürüklemiş görünmektedir.

Araplar şehri fethettiğinde, eski tapınağın çöplük yığınına döndüğünü fark ettiler. Yahudilerle yapılan eski kutsal sözleşmenin İsa'nın ortaya çıkışından sonra artık geçerli olmadığını kendi imparatorluk politikalarıyla kanıtlamaya çalışan Hıristiyan Bizans doktrinine bütünüyle uygundu. Hikayenin Müslüman ve Yahudi varyasyonları, direk olarak Arap fatihlerinin mabede hareket tarzını, onu baştan aşağı temizlemelerini resmetmektedir. Ömer bizzat kendisi sık sık bu temizleme işine öncülük etmesiyle göze çarpar.

Ömer, Tapınak Dağı'nda bir cami yaptırmak ister ve Ka'b'a danışır. Muhammed b. Cerir et-Taberi'nin *Tarih*'indeki bir örneğinde[42] Ömer ona şöyle bir soru yöneltti:

> "İnşa edeceğimiz mescid sence nereye konulması gerekir? Ka'b, taşı gösterir. Ömer, o sırada ayakkabılarını çıkarmış olan Ka'b'a 'Senin yine Yahudiliğe özenmiş ve ayakkabılarını çıkarmış olduğunu görüyorum.' der. Ka'b, 'Çıplak ayaklarla ona temas etmek istedim.' diye cevap verir. Ömer, bunu gördüğünü ifade eder. 'Biz ön tarafı kıble yapacağız, tıpkı Allah Rasulü'nün mescidin ön tarafını kıble yapması gibi.' Haydi devam edelim. Biz taş ile ilgili değil, Kabe ile ilgili emirde bulunduk.

Tapınak Dağı düzlüğünün yüzeyinden hafifçe dışarı çıkan ana kayanın parçası olan taş, Tapınağın en kutsal parçası olarak ayakta kalan, Mişna'da (Yoma 5:2) "Vakıf taşı" (*shetiyyah*) olarak bilinir. Ka'b, Tapınak Dağı'na geldiğinde kutsal bir yere girmenin sorumluluğu ile hemen ayakkabılarını çıkardı. Daha önceki anlatıdaki gibi, biz, Ka'b'ın ayakkabılarını çıkarmasının bir Yahudi davranışı mı yoksa Müslüman davranışı mı olduğunu sorgulamak zorundayız. Hangisi olursa olsun, Ka'b'ın, tapınağın kutsal alanına girmesi sırasında bir Yahudi sorumluluğu göstermesi, burada böyle bir davranışı sergilemesi sebebiyle halife tarafından eleştirilmiştir.

Hikayenin son kısmı bu anlatıda biraz kafa karıştırıcıdır. Konuyu daha da açığa kavuşturma açısından: *kıble*, İslam'ın namaz yönüdür. İslam'ın en kutsalı ve

[42] Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden: Brill, 1964, I. 2408-2409; Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, New York: Harper, 1974, II. 3.

mabedin dini merkezi olan kıble, daima Mekke'deki Kabe'ye karşılık gelir, Kudüs ve çevresine göre, Mekke güneye doğrudur. Yahudi ibadet yönünde olduğu üzere, Hz. Muhammed Medine'ye ilk geldiğinde kısa bir süre Kudüs'e doğru yöneldiği hakkında Kur'an'da ve erken İslam geleneğinde kıbleye dair bulgu vardır. Bununla birlikte, Medine'ye varışından kısa bir süre sonra, kıble Mekke yönüne çevrilmiştir. Bu tartışma hikayenin bir diğer anlatımında şu şekilde açıklığa kavuşuyor:[43]

> Halife buraya gitti ve Ka'b da onun yanındaydı. Ömer, Ka'b'a "Ey Ebû İshak, Taşın yerini biliyor musun?" diye sordu. Ka'b, "Gehenna vadisindeki kuyudan birçok arşın ölç ve burayı kaz, ardından onu göreceksin." dedi, ayrıca "Burası o günlerde gübre yığını idi". Burayı kazdılar ve taş apaçık bir şekilde açığa vurdu. Daha sonra Ömer, Ka'b'a "Bizim Mabed'i daha ziyade kıbleyi konumlandırmamız gereken yerin neresi olduğunu söylüyorsun?" Ka'b "Bunun için taşın arkasında bir yer düzenleyelim/hazırlayalım (kuzeyinde) ve böylece sen, Musa ve Muhammed adına iki kıble imar edeceksin." dedi. Bunun üzerine Ömer, Ka'b'a "Ey Ebû İshak, sen hala Yahudiliğe yaslanıyorsun." diye cevap verdi. Mabed, taşın önünde (güneyinde) olacak. Böylece Mescid-i Aksa Harem'in (Tapınak Dağı'nın) ön tarafına inşa edildi.

Ka'b, burada, İslam içerisine Yahudi dini fikirlerini sokmaya çalışmakla suçlanmıştır. Oysa Ka'b ile ilişkili önceki hikayede o, Tevrat'a danışmak suretiyle Hz. Muhammed'in durumunu onaylaması sebebiyle eleştiriye tabi tutulmamış, Tapınak Dağı'ndaki kutsal bir yer ile ilgili durum dikkat çekici kabul edilmiştir. İslam Tevrat'ı tam olarak ilahi bir vahiy kabul etmemesine rağmen, Ka'b, bir tanrı kitabı olarak Tevrat'a başvurmuştur. Başka bir yerde de onun Ömer'e Aelia bölgesi değil de Kudüs'e işaret etmesini tavsiye ettiği anlatılır. Ki bu Aelia dediğimiz isim (o bölgeye) 2. yüzyılda bu kutsal şehri Yahudi mirasından ayırmak üzere Adriyan tarafından -Kudüs tapınağı anlamındaki İbranice Beytü'l-Hamikdaş'a karşılık tam bir Arapça – Beytü'l-Makdis adı verilmiştir.

İbn Abbas'ın talebesi İkrime'den nakledilen bir hikayede[44], bir adam büyük bir bilgeye şöyle der ve yorumda bulunur:

> "Ey İbn Abbas, güneş ve ay hakkında Ka'bu'l-Ahbâr'dan tuhaf bir söz işittim. Bunun üzerine İbn Abbas oturduğu yerden doğrulmuş ve adama işittiği şeyin ne olduğunu sormuştur. Adam "Güneş ve ayın kıyamet günü kısırlaştırılmış iki öküz şeklinde getirilip cehenneme atılacağını iddia etmiştir.[45] Bunun üzerine İbn Abbas oldukça kızmış ve üç defa "Ka'b yalan söylemiştir, Ka'b yalan söylemiştir, Ka'b yalan söylemiştir." der. Bu, Ka'b'ın İslam'a dahil etmek istediği bir Yahudi rivayetidir. Zira Allah, kendi maiyetindeki varlıklara azap etmeyecek ka-

[43] F. E. Peters, *Jerusalem: The Holy City in the Eyes of Chroniclers, Visitors, Pilgrims, and Prophets*, Princeton: Princeton University Press, 1985, s. 189.
[44] Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I. 62-63.
[45] *Sevran 'aqîrân*. Bakınız. D. Halperin ve G. Newby, "Two Castrated Bulls: A Study in the Haggadah of Ka'b al-Ahbar", *Journal of the American Oriental Society,* 102.4, 1982, s. 631-37.

> dar yücedir. Allah'ın şu ayetini duymadın mı? "O, kendi yörüngelerinde düzenli olarak seyreden güneşi ve ayı istifadenize sunmuştur." (İbrahim 33)

İbn Abbas, heyecanlı ve sinirli bir şekilde, Ka'b'ın öğretisine karşılık, hadislerdeki Hz. Muhammed'in hükmünü aktarmıştır. Daha sonra İkrime onun söylediği şeyleri Ka'b'a anlatmaya karar vermiştir.[46]

> Anlatılan hikayeden sonra yerimden kalktım. Ka'b'a geldik ve ona İbn Abbas'ın tepkisini/Ka'b hakkında onun durumuna binaen işitilen tepkileri ve Allah Rasulü'nün hükmünü aktardım. Ardından Ka'b yerinden kalktı ve İbn Abbas'a gitmek üzere bize eşlik etti. Ka'b, "Benim durumum hakkındaki tepkini duydum." dedi. Allah'tan bağışlanma ve pişmanlık dilerim. Ben, basit bir şekilde, midraşik bir kitaptan alıntı yaptım.[47] Yahudilerin bu kitapta bir değişiklik yapıp yapmadığını bilmiyordum.

Ka'b, aslında Rabbinik geleneğin parametreleri dışında kabul edilebilecek midraşik bir bilgi malzemesini ortaya koymuştur. Açıkçası bu son yorumda Ka'b, kendi yorumunun kanonik bir yorum olmadığının da farkındadır. 7. yüzyılda kanonik midraşik bilgiler ile bu tür bilgileri birbirine karıştırmış ve isrâilî birtakım bilgileri İslam içerisine enjekte etmekle suçlanmıştır. Bununla birlikte bir taraftan Ka'b'ın, Tanrı'nın sözlerini içeren eski monoteist bilgilere sahip olmakla kendisine danışıldığı ve bu bilgileri İslamî metin ve hadisleri açıklamada kullandığı ifade edilmiş ve o, bu özelliği ile eleştirilmiştir. Neden Ka'b burada sert bir biçimde suçlanmış ve neden diğer birtakım metinlerde hoş karşılanmıştır?

Kesin bir cevap asla tam olarak bilinemez, ancak Ka'b'ın durumuna dair iki bakış açısı da önemli ipuçları sunar. Her ne kadar Ka'b'ın Yahudi kültürüne ait birtakım bilgilere sahip, bilgin birisi olduğu bilinse de, bütünlüğü itibariyle Yahudilik içerisinde az bir bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Fakat burada önemli olan başka bir şey de Ka'b'ın eski monoteist bilgilere dair Ehl-i kitap bilgisine ulaşabilir bir durumda olmasıdır. Ka'b'ın yaşamı süresince İslam oluşum içerisindeydi ve İslam'ın açık bir şekilde, tamamen nerede Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilişkide bulunduğu belirgin değildi. İşte tam bu noktada İslamî dogma olabilecek çoğu şey henüz o vakitte tesis edilmemişti. Ka'b, birtakım sorular sormuş ve Cuma gününün önemine dair Yahudilerin kabul ettiği bilgilerle, Peygamber'in ifade ettiği bilgiler arasındaki benzerlik sebebiyle, sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in hata yapmaz fikri merkezinde söylediklerinin yalanlanamaz olduğu kabul edilmiş ve benzer konularda fikirlerini ortaya koyan Ka'b'ın görüşleri zamanla kabul görmez bir hale gelmiştir. Yine de ilahi hikmet, Yahudilik ve Hıristiyanlığa dair birtakım ilim adamlarının görüşlerine dair bilgi-rivayetlere sahip olması ve geleceğe dair birtakım kehanetlerde bulunması Ka'b'ı önemli birisi kılmıştır.

[46] Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I. 74.

[47] *Kitâb dâris*, genellikle "eskimiş kitap" olarak tercüme edilir. Halperin ve Newby *dâris* kelimesini İbranice *Midraş*'a denk düşecek bir şekilde çalışmak veya okumak anlamında tercüme etmişlerdir.

Bundan daha önemli olan şey ise İslam'ın daha bağımsız bir medeniyet haline yükselmesiyle Ka'b'ın şöhreti zamanla azalmıştır. Yahudilikle olan ilişkisi sebebiyle Ka'b'a atfedilen malzeme eleştiriye tabi tutulmuştur. İslam dönemin en geniş ve en başarılı imparatorluğunun ideolojik temelini tesis etti. Diğer bir geleneğe herhangi bir bağımlılık ve tabiiyet en azından tutarsız olarak değerlendirilebilirdi. 8. yüzyılın sonlarına gelindiğinde din ve inanç bağlamında özellikle Yahudilere danışmak yanlış bir davranış olarak kabul edilmiştir. Sonraki metinlerde ise Ka'b zaman zaman, mühtedi kisvesi altında, gizliden gizliye İslam'ı yozlaştırma çabasında olmakla suçlanmıştır.

Hadis kaynaklarını inceleme yoluyla Ka'b'ın durumundaki değişimin saptanabilmesi onun adını zikretmek yoluyla ortaya konulabilir. Kanonik hadis kaynaklarında, oldukça önemli kaynaklarda, onun adı yer almaz. Kanonik literatürdeki birçok hadis ona dayandırılmakla ve hadis mecmuasında bulunmakla birlikte, ona değil, onun talebelerine atfedilmiştir. Ka'b, 9. yüzyılda hadislerin tedvin edildiği zaman hadis geleneğinde yer alamayacak kadar kusurlu görülüyordu. Ka'b'ın ortaya koyduğu önemli bilgilerin bazıları kabul görmemiş, bununla birlikte bu bilgiler onun öğrencileri arasında yer alan, Yahudilerle veya diğer yabancı dini geleneklerle yakın bir ilişkisi olduğu hususunda şüphe bulunmayan İbn Abbas gibi öğrencilerine dayandırıldığı görülebilir. Ka'b'ın hikayeleri ve öğretileri kendi ismi adı altında bulunamayabilir, bununla birlikte popüler kültürdeki hikaye anlatıcıları veya kıssacılar, eski peygamberler ve veliler hakkında hikayeler anlatmışlardır. "Kısasü'l-enbiyâ" olarak isimlendirilen peygamberlere dair anlatılar Ka'b'ın aggadik malzemelerdeki ününü ortaya koymaktadır.[48]

Ka'b'ın bu anlatıları 7. yüzyıl Arap yarımadasında İslam'ın zuhuru sırasındaki Yahudi kültür perspektifini yansıtmaktadır. Ka'b'ın ortaya koymuş olduğu bu midraşik anlatılar, bugün bildiğimiz kadarıyla, Rabbinik gelenekteki kanonik Yahudiliğin dışında kalır. Bu da Babil Talmudu ve İsrail toprakları dışında kalan Arap Yahudilerinin birtakım inançlarını ortaya koymaktadır. Ka'b, din değiştirmek suretiyle önceki dini düşüncelerin ve uygulamaların bazılarını yeni girmiş olduğu dini sistem içerisine dahil etme konusunda tabi ki de tek kimse değildir.

Aslında Ka'b'ın bildiği İslam sonraki oluşumlardan biraz farklı görünmektedir. Bu, kesinlikle, bugün aşina olduğumuz Yahudilikten daha az belirgindir. Hz. Muhammed'in Medine Yahudilerinin kendisini takip edeceği beklentisi gibi, iki sistem arasındaki sınırlar basit bir şekilde açık değildi. Bir hadiste ifade edildiği üzere, İslam dinini kabul eden bir grup Yahudi, Yahudi Şabat'ını kutlamak ve geceleri Tevrat okumak için Peygamber'den izin istediler (ama alamadılar).[49] İlk dönem Müslümanlar, peygamberin eylemlerini ve kendilerindeki vahyi anlamak üzere

[48] Bu derlemelerden biri Wheeler Thackston tarafından *The Tales of the Prophets of ak-Kisâî*, (Boston: Twayne, 1978) adıyla İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu malzemenin büyük çoğunluğu Taberî'nin *Tarih*'inin (Albany: State University of New York) son zamanlarda tercüme edilen ilk birkaç bölümünde bulunabilir.

[49] Maib Jacob Kister, "Haddithû 'an banî isrâ'îla we-lâ haraja: A study of an Early Tradation", *Israel Oriental Studies 2*, 1972, s. 238.

Ka'b gibi Yahudilere ve monoteistik bilgi ve erdeme sahip Hıristiyanlara gelmiştir. Fakat İslam gelişmiş, akide ve uygulamaları belirgin ve bir bütün haline gelmiş, onun inanırları kendilerini bağımsız, eşsiz ve diğer dini kültürlerden farklı görmeye başlamışlardır.

Ka'b'ın hayatı esnasında, Rabbinik Yahudilik hala gelişmekte ve sınırları geçirgen bir haldeydi. Ka'b'ın bazı öğretileri Yahudilikle farklılıklar göstermekteydi, çünkü onlar konu dışı ve unutulmuş veya reddedilmişlerdi. Bu ilginç zıtlıkta, bununla beraber, Ka'b'ın ve diğer birtakım Yahudilerin gelenekleri İslam literatüründe muhafaza edilmiş, Yahudi edebiyatı içerisinde yeniden belirmiş, İslam dininin etkileyici ve güçlü yönlerini, entellektüel ve kültürel medeniyetinden kendine mal etmeye ve edinmeye başlamıştır.

Kaynakça

A. J. Wensick, *Muhammad and the Jews of Medina*, Berlin 1982.

Alfred Guillaume, *The Life of Muhammad: A Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah*, Karachi: Oxford University Press, 1955.

Arthur Jeffrey, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda, Hindistan 1938.

Aviva Schussman, "Abraham's Visits to Ishmael-The Jewish Origin and Orientation" (Hebrew), *Tarbiz 49*, 1980.

Barakat Ahmad, *Muhammad and the Jews: A Re-examination*, New Delhi-Vikas 1979.

Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, New York: Harper, 1974.

David J. Halperin; Gordon Newby, "Two Castrated Bulls: A Study in the Haggadah of Ka'b al-Ahbar", *Journal of the American Oriental Society* 102.4, 1982.

David J. Halperin, "The Ibn Sayyad Traditions and the Legend of al-Dajjal", *JOAS,* 96, 1976.

------, *The Faces of the Chariot*, Tubingen: J.C.B. Mohr, 1988.

Ebû Abdillah Muhammed b. İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut trs.

F. E. Peters, *Jerusalem: The Holy City in the Eyes of Chroniclers, Visitors, Pilgrims, and Prophets*, Princeton: Princeton University Press, 1985.

G. Rentz, "Djazirat al-Arab", *Encyclopaedia of Islam*, second edition.

Gordon Newby, "The Sirah as a Source for Arabian Jewish History: Problems and Perspectives", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam 7*, 1986.

Louis Ginzberg, *Legends of the Jews*, Baltimore: The Johns Hopkins University 1998.

Maib Jacob Kister, "Haddithu 'an bani Isra'ila we-la haraja: A Study of an Early Tradation", *Israel Oriental Studies 2*, 1972.

------, "The Massacre of the Banu Qurayza: A re-examination of a tradition," in *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 8, 1986.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrî, Kahire trs.

Michael Lecker, *Muslims, Jews and Pagans: Studies on Early Islamic Medina*, Leiden-Brill 1995.

Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, nşr. M. J. De Goeje, Leiden-Brill, 1964.

Reuven Firestone, "The Failure of a Jewish Program of Public Satire in the Squares of Medina", *Judaism*, Winter 1997.

------, *Journeys in Holy Lands: The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis*, Albany, N. Y., 1990.

Richard Bell; W. Montgomery Watt, *Introduction to the Qur'an*, Edinburg 1970.

Richard Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period*, Cambridge-Harvard University Press, 1979.

S. D. Goitein, "Jewish Issues in Kitab Ansâb al-Ashrâf of al-Balâdhurî", (İbranice), *Zion 1*, 1936.

Spencer Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, London 1979.

W. F. Arafat, "New Light on the Story of Banu Qurayza and the Jews of Medina," *Journal of the Royal Asiatic Society,* 1976.

W. Montgomery Watt, "The Condemnation of the Jews of Banu Qurayzah", *Muslim World 42*, 1952.

------, *Muhammad at Medina*, Oxford-Clarenden 1956.

Wheeler Thackston, *The Tales of the Prophets of ak-Kisâî*, Boston-Twayne 1978.

Yakût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1990.